

VLATKA DUGAČKI

Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb

Izvorni znanstveni članak

UDK:

Pogled iznutra **Češka manjina od Vidovdanskog do Oktroiranog ustava (1921.-1931.)**

U radu se donosi pogled na povijest Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, iz perspektive češke manjine u razdoblju od deset godina, od donošenja Vidovdanskoga ustava 1921. do Oktroiranog ustava 1931. godine. Autorica je prikazala stavove češke manjinske zajednice o različitim važnim aspektima političkog i društvenog života.

Ključne riječi: češka manjina, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija, Vidovdanski ustav, Oktroirani ustav.

Uvod

Povijest Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje Kraljevina SHS), odnosno Kraljevine Jugoslavije u razdoblju od deset godina nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu i donošenja Vidovdanskog ustava 1921. preko uvođenja šestosiječanjske diktature 1929. sve do donošenja Oktroiranoga ustava 1931., obrađivana je u brojnim izdanjima domaće i inozemne historiografije.¹ U njima su donesene i analizirane ključ-

1 Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999; Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, sv. 1-2, Zagreb 1974; Ferdo Čulinović, *Državopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, 1-2, Zagreb 1959; Isti, *Jugoslavija između dva rata*, 1-2, Zagreb 1961; Isti, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb 1968; Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. Deo 1: Društvo i država*, Beograd 1997; Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979; Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2008; Isti, *Hrvatska 1918.-2008*, Zagreb 2008; Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske 1918-1929*, Zagreb 1938; Milivoj Kujundžić i Zdravko Dizdar, *Hrvatska borba za opstojnost 1918.-1998*, Zagreb 2000; Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije. Hrvatski pogled*, Zagreb 1998; Jan Pelikán i Miroslav Tejchman, *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*, Praha 1994; Branko Petranović i Momčilo Zečević, *Jugoslavenski federalizam. Ideje i stvarnost*, 1. Beograd 1987; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*

ne političke činjenice tog razdoblja, obrađivane ovisno o stajalištima i interesima autora, no ono što nedostaje, ili ono što nije pobuđivalo pozornost istraživača, jest kako su pripadnici određene manjine gledali i doživljavali te političke događaje, ali i kako se politička situacija reflektirala na njihov položaj. Iako ne možemo zanemariti radove koji su obrađivali položaj određenih manjina u promatranom razdoblju, ono što nedostaje jest kako je sama manjina gledala na tu problematiku.² Namjera nam je ovog rada prikazati kakva su bila manjinska stajališta prema ključnim političkim događajima promatranoga razdoblja, ali i s kojim su se problemima još suočavali te na koji način i s kakvim uspjehom su ih rješavali. Također želimo ukazati koje su bile stvarne manjinske želje i potrebe, na koji način su se izražavale i čemu se stremilo. U skladu s time rad smo nazvali *Pogled iznutra*, dok smo poglavlja nazvali prema naslovima, navodima ili rubrikama iz onodobnih manjinskih tiskovina, čiji smo izvor naveli u bilješkama, želeći i na taj način time ocrtati manjinska gledišta, koja raščlanjujemo u pojedinim poglavljima. Valja naglasiti kako smo nazive čeških novina, kao i naslove članaka donosili u izvorniku bez prevođenja, za razliku od citata, koji su prevedeni. Imena autora članaka u češkim periodičnim publikacijama donosili smo na način kako su bili potpisani u izvorniku. Također bismo upozorili na korištenje termina češki/čehoslovački kao i naziva Jugoslavija za Kraljevinu SHS, koji se koristio u češkom manjinskom tisku. Prilikom njihova navođenja držali smo se izvornika, želeći time naglasiti unitaristička, kako jugoslavenska tako i čehoslovačka stajališta predstavnika češke manjine, koji su pojam čehoslovački primjenjivali

1918–1988, 1. Beograd 1989; *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, 3. Zagreb 2007; Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1929.–1941.*, 1–2. Zagreb 1993. i dr.

- 2 Usp: Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 2005; Vladimir Geiger, Etničke skupine/zajednice u Hrvatskoj u suvremenoj hrvatskoj historiografiji, *Historijski zbornik*, 60(2007), 323–367; Isti, Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji (s posebnim osvrtom na razdoblje nakon drugog svjetskog rata), *Historijski zbornik*, 46(1993) 1, 165–185; Isti, *Nestanak Folksdojčera*. Zagreb 1997; Isti, Austrijanci u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) nakon Drugoga svjetskog rata, *Hrvatska revija*, 2(2002) 3, 77–81; Isti, *Sudbina jugoslavenskih Nijemaca u hrvatskoj i srpskoj književnosti*, Zagreb 2010; Mihael Sobolevski, Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, U: *Dijalog povjesničara - istoričara*, 2. Zagreb 2000, 396–410; Ivo Goldstein (ur.), *Antisemitizam, holokaust, antifaziizam* (zbornik), Zagreb 1996; Isti, Stjepan Radić i Židovi, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 29(1996), 208–216; Isti i Slavko Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001; Isti, Solidarnost i pomoć Židovima u Hrvatskoj, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 34–36(2001–2004), 205–228; Isti, *Židovi u Zagrebu 1918. – 1941.* Zagreb 2004; Danijel Vojak, *U predvečerje rata. Položaj romskog stanovništva u Banovini Hrvatskoj u razdoblju od 1939. do 1941* (doktorski rad). Zagreb 2011; Isti, *Percepcija romskog stanovništva u hrvatskom društvu na području Savske banovine u razdoblju 1929.–1939.* (magistarski rad), Zagreb 2006; Zlatko Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu 1878.–1945, Doba utemeljenja*, Zagreb 2007; Marko Šarić, *Vlasi na Tromedi. Suživot u sukobima u graničnim društvima i kulturama Morlakije (16.–17. stoljeće)* (doktorski rad), Zagreb 2010. i dr.

reflektirajući se na matičnu domovinu Čehoslovačku Republiku govoreći o svom odnosu sa Slovcima, a istodobno sebe nazivajući Česima.

Pri istraživanju smo se koristili arhivskom građom pohranjenom u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i Državnom arhivu u Bjelovaru, potom manjinskim češkim, ali i hrvatskim i srpskim periodičkim publikacijama, koje su nam, među ostalim, poslužile za rekonstruiranje političkog duha i vremena, te naposljetku objavljenim izvorima i literaturom, želeći na taj način dobiti zaokruženu cjelinu potreba i položaja češke manjine. U općepoznate kronološke i političke činjenice nećemo dublje zalaziti, osim u onoj mjeri koliko je nužno da se osvijetle stajališta češke manjine, dok smo pri raščlambi manjinskih tiskovina bili primorani iščitavati između redaka, da bismo dobili stvarni pogled češke manjine, koji smo tek potom bili u mogućnosti podvrgnuti komparativnoj analizi s onodobnim aktualnim političkim zbivanjima.

Zrcalo vremena

Osnutkom Kraljevine SHS 1918. godine, češka manjina, većinom naseljena na području današnje Požeško-slavonske, Bjelovarsko-križevačke, Virovitičke, Zagrebačke i Vukovarsko-srijemske županije,³ trudila se razviti društveni, kulturni i prosvjetni život i time sačuvati svijest o nacionalnoj pripadnosti i materinji jezik.⁴ Iako su još za Austro-Ugarske djelovala češka društva u Zagrebu, Dubrovniku, Daruvaru i Prekopakri,⁵ nakon osnivanja Kraljevine SHS povećao se njihov broj, pod nazivom *beseda* ili *obec*, s pridjevkom češka ili čehoslovačka.⁶ Povećanjem broja društava i jačanjem društvene organizacije javila se želja za ravnopravnim sudjelovanjem u

3 Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), fond 367, Republički zavod za statistiku SRH (RZZS SRH) (1857.-1948/1961.), Popis stanovništva 1921, kut. 47; HDA, fond 367, Republički zavod za statistiku SRH (RZZS SRH) (1857.-1948/1961.), Popis stanovništva 1931, kut. 53. Prema češkom kao materinjem jeziku prema popisu iz 1931. godine u bjelovarskom kotaru bilo je 1715 Čeha (1921. godine 1897), a u samom gradu Bjelovaru njih 632 (1921. godine 609), u daruvarskom kotaru njih 8426 (1921. godine 8378), Pakracu 2682 (1921. godine 2244), požeškom kotaru 2806 (1921. godine 2407), a u gradu Požegi njih 241 (1921. godine 270).

4 Usp. Jan Auerhan, *Čehoslovaci v Jugoslavii, v Rumunsku, v Mađarsku a v Bulharsku*, Praha 1921; Isti, *Čehoslovenská větev v Jugoslavii*, Praha 1930; Josef Folprecht, *Čehoslováci v Jugoslavii*, Praha 1936; Ivan Esih, Što su Česi i Slovaci dali Hrvatima? Uloga Čeha i Slovaka u izgradnji hrvatske kulture, Zagreb 1939; Josef Matušek, *Česi u Hrvatskoj*, Daruvar 1996; Vjenceslav Herout, Kulturno-prosvjetni rad Čeha na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 3(2009) 2, 125-142; Marijan Lipovac i Franjo Vondraček, *Česi Zagrebu - Zagreb Česima*, Zagreb 2009; Vlatka Dugački, Historiografija o Česima u Hrvatskoj, *Historijski zbornik*, 62(2011) 1, 233-250 i dr.

5 Češka beseda u Zagrebu osnovana je 1874, u Dubrovniku 1899, a u Daruvaru i Prekopakri 1907. godine.

6 Iako je broj društava bio najveći početkom 1930-ih, već je u drugoj polovini 1930-ih velik broj njih prestao s radom, prvenstveno iz financijskih razloga.

političkom životu.⁷ Pri tome se kao jedan od najvećih problema češke manjine nametnulo pitanje državljanstva. Naime, raspadom Austro-Ugarske Monarhije i ujedinjenjem 1. prosinca 1918. nije bio donesen *Zakon o državljanstvu*., Njegovo se rješavanje nametnulo vlastima Kraljevine SHS tijekom trajanja mirovnih pregovora 1919., a dijelom je bilo regulirano sklapanjem mirovnih ugovora s Austrijom, Mađarskom, Bugarskom i Italijom. Iako su Česi očekivali da će kao bivši državljani austrijskog dijela Monarhije automatski postati državljani Kraljevine SHS, to se nije ostvarilo. Prema članku 70. mirovnog ugovora u Saint-Germain-en-Laye svi stanovnici, koji su imali zavičajno pravo na teritoriju koji je ranije bio sastavni dio Austro-Ugarske dobili su državljanstvo one države koja je dobila suverenitet na tom području, dok su, prema članku 76, svi oni koji su stekli zavičajnost nakon 1. siječnja 1910. na teritoriju prenesenom na Kraljevinu SHS ili na Čehoslovačku Republiku dobili državljanstvo ukoliko to odobri država čije državljanstvo traže, a ako to odobrenje ne bi bilo traženo ili dobiveno, te su osobe dobivale državljanstvo države koja je vršila suverenitet na području na kojem su one imale zavičajno pravo.⁸ Time velik broj Čeha nije imao riješeno pitanje državljanstva te Kraljevina SHS faktički prema njima nije imala nikakvih obveza, neovisno o tome što su Jugoslavija i Čehoslovačka bile prijateljske i savezničke zemlje u sastavu Male Antante od 1920. godine.⁹

Dana 2. rujna 1920. Privremeno narodno predstavništvo donijelo je izborni zakon o biranju poslanika za Ustavotvornu skupštinu, čiji je osnovu činio izmijenjeni *Zakon o biranju narodnih poslanika Kraljevine Srbije* od 5. ožujka 1890. godine. Izborni zakon utvrdio je opće, jednako i neposredno pravo glasa svim punoljetnim

7 Podržavajući borbu hrvatskog naroda, češka je manjina također željela ravnopravno sudjelovati u svim aspektima hrvatskoga političkog života. Izbornim zakonom iz 1910. došlo je do proširenja biračkog prava u ugarskom dijelu Monarhije te je dio Čeha dobio pravo sudjelovanja na izborima za Hrvatski sabor, dok se biračko pravo temeljilo se na imovinskom cenzusu. Josip Hoholač, *Zakon od 28. V. 1910. o izbornom redu za Sabor kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (zakonski tekst s komentarom), Zagreb 1912; Branko Dubravica, *Parlamentarni izbori u Hrvatskoj i Velikoj Gorici (1848.-1938.)*, Velika Gorica 2004, 251-255.

8 Ujedno je člankom 78. bilo predviđeno pravo jednogodišnjeg optiranja za one koji su ugovorom gubili austrijsko državljanstvo, dok je članak 80. davao pravo optiranja pripadnika nacionalnih manjina za Austriju ili neku od zemalja nasljednica. *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 271, 6. prosinca 1920, 1; Otomar Pirkmajer, *Zakon o državljanstvu*. Beograd 1929, 236; Janjetović, *Deca careva*, 139.

9 Mala Antanta bila je obrambeni savez Kraljevine SHS, Čehoslovačke i Rumunjske između dvaju svjetskih ratova. Usp. Antanta, *Hrvatska enciklopedija*, 1. Zagreb 1999, 268; Pelikán i Tejchman, *Dějiny Jugoslávie*, 14; *Dějiny československého stát a práva (1918-1945)*, Brno 1992, 49-50; Petr Čornej i Jiří Pokorný, *A brief history of the Czech lands to 2000*, Prague 2000, 53; Marta Goňcová, *Koncepti evropanství a demokracie v československém politickém myšlení* (od T. G. Masaryka do J. Patočkoví). U: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie v Střední Evropě*, Praha 1999, 135-140; Andrzej Essen, *Mala dohoda jako nástroj československé zahraniční politiky*. U: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie v Střední Evropě*, 2. Praha 1999, 562-565.

osobama, bez obzira imaju li imovinu u Kraljevini SHS.¹⁰ Aktivno biračko pravo dano je svim muškim osobama koje su u trenutku sastavljanja biračkih spiskova navršile 21 godinu i koji su bili državljani Kraljevine SHS. Budući da *Zakon o državljanstvu*, kako smo naveli, nije bio donesen,¹¹ člankom 9. izbornog zakona državljanstvo je privremeno bilo priznato svim osobama koje su se do trenutka sastavljanja biračkih spiskova trajno nastanile u nekoj od općina Kraljevine SHS ukoliko su po plemenu i jeziku Slaveni.¹² Time su pravo glasa na izborima za Ustavotvornu skupštinu dobili i svi trajno nastanjeni Česi i Slovaci, čime su bili u mnogo povoljnijem položaju od neslavenskih manjina.¹³

Upravo je to potaknulo osnivanje Čehoslovačke napredne seljačke stranke (dalje ČNSS) u Daruvaru, koja si je kao cilj zadala dobivanje i ostvarivanje manjinskih prava. Stranka je osnovana 10. listopada 1920. na Zboru čehoslovačkih zemljoradnika u Daruvaru, na kojem je sudjelovalo oko 500 pripadnika češke manjine iz Križevaca, Virovitice, Kutine, Staroga Petrovog Sela, Dubrave, Kaptola kraj Požege. Otvorio ga je Oto Pacovský, predsjednik osiguravajućeg društva „Koruna“ iz Zagreba, a za predsjednika Zbora izabran je Josef Zounar. O problemima i potrebama čeških zemljoradnika te o programu stranke, koji je bio podijeljen prisutnima u obliku brošure, govorili su Vojta Režný, August Znik, zemljoradnik iz Velikih Zdenaca, te sveučilišni profesor i dekan zagrebačkog Medicinskog fakulteta Fran Smetanka. Za predsjednika stranke bio je izabran Josef Bervida, zemljoradnik iz Marijina Sela kraj Antunovaca, a za tajnika Vojta Režný. Program političkog djelovanja češke manjine uključivao je cjelovitost i jedinstvo jugoslavenske države i učvršćenje prijateljstva s Čehoslovačkom, ujedinjenje svih jugoslavenskih zemalja, zahtjev za jugoslavenskim državljanstvom, dosljedna provedba agrarne reforme, razdioba crkvenih imanja, proporcionalan porez kao i zalaganje za jedinstvo Čeha, Slovaka i svih jugoslavenskih građana u kulturnim, narodno-gospodarskim i političkim pitanjima.¹⁴ Iz iz-

10 Zakon o izboru narodnih poslanika u Ustavotvornu skupštinu kraljevine SHS, čl. 9. Čulinović, *Državopravna historija*, sv. 2, 243-245.

11 Iako je ministar za pripremu Ustavotvorne skupštine i izjednačenje zakona Stojan Protić u Privremenom narodnom predstavništvu 13. svibnja 1919. predložio Zakon o državljanstvu Kraljevine SHS, on je uzet u postupak i izglasan prilikom načelne debate, no prilikom pretresa o pojedinostima u lipnju 1919. rasprava je bila odložena. Nada Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca - Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb 1989, 250.

12 Engelsfeld, *Prvi parlament*, 252; Dalibor Čepulo, Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918. – pravni i politički vidovi i poredbeni motrišta, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 49(1999) 6, 802.

13 Biračko pravo na izborima za Ustavotvornu skupštinu bilo je uskraćeno većini nacionalnih manjina, s iznimkom Čeha, Slovaka i Rusina, uz opravdanje da bi bilo „besmisleno davati pravo da odlučuju o ustavu građani na otkaz, neprijatelji naše zemlje, koji će kasnije postati državljani druge zemlje.“ Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji*, 70.

14 Významné dni naší menšiny, Československý list, br. 28, 28. IX. 1920, 1; Josef Štoček, Krajan p. Josef Bervida, Československé listy, br. 39, 19. XI. 1920, 2. Usp. Dugački, Manjinska posla. Političko organiziranje češke i slovačke manjine na izborima za Ustavotvornu skupštinu, *Časopis za suvremenu povijest*, 44(2012) 2, 389-413.

bornoga programa jasno se vidi da se dio pripadnika češke manjine u Kraljevini SHS nije smatrao autonomnom manjinom već državotvornim elementom te su bili uvjereni kako budućnost u novoj državi imaju samo one stranke, koje podržavaju cjelovitost „prostrane, krasne Jugoslavije.“¹⁵ Istodobno se iz njega ne može jasno iščitati jesu li se priklonili unitarističkom i centralističkom uređenju kopirajući državno uređenje matične domovine Čehoslovačke ili su se jednostavno priklonili glavnim trendovima u Kraljevini SHS.

Postojanje stranke, kao svojevrsnog zaleđa dalo im je snagu i potporu za obračun sa svima koji su im se činili političkim protivnicima, odnosno sa svima koji nisu zastupali ideje unitarizma i centralizma, koje je tada zastupalo tadašnje češko vodstvo, predvođeno novinama *Československé listy*.¹⁶ Pri tome su se osobito obušili na Radićevu Hrvatsku pučku seljačku stranku (dalje HPSS), koja im je na selu predstavljala glavnu konkurenciju među pripadnicima češke manjine. Iako je vodstvo ČNSS priznalo kako je HPSS jedina stranka koja se zanima za interese seljaštva, nije se slagalo što je od seljačke postala hrvatska državotvorna stranka, koja želi od Hrvatske i Slavonije stvoriti samostalnu državu, odnosno protivili su se „Radićevom republikanizmu“.¹⁷ Posebno ogorčenje izazvalo je postavljanje Čeha Jána Janečke za kandidata HPSS-a u požeškom okrugu, bez konzultiranja vodstva ČNSS-a.¹⁸ Iz toga možemo pretpostaviti da su uoči izbora između tih stranaka bili vođeni pregovori o zajedničkom istupu neovisno o Radićevom „republikanizmu“ i češkom zalaganju za „prostranu, krasnu Jugoslaviju“. Ovakva češka oportunistička politika nezamjeranja nositeljima državne vlasti iz Beograda s jedne strane te uživaateljima lokalne vlasti iz Zagreba s druge strane trajno je obilježila djelovanje češke manjine na hrvatskom prostoru sve do sloma zajedničke države u Travanjskom ratu 1941. Također je provođenje takve politike dovelo do gubitka vjerodostojnosti, što je posebno dolazilo do izražaja u netrepeljivosti lokalnoga stanovništva prema Česima i izbijanja incidenata u miješanim naseljima.

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu ČNSS nije ostvarila željeno zastupničko mjesto, ali niti očekivani odaziv birača te su rezultati izbora pokazali da program

15 -ž-: V Zahřebě, 28. srpna, *Československé listy*, br. 28, 28. VIII. 1920, 1.

16 Novine su izlazile u Zagrebu od 10. VII. 1919. do 13. VIII. 1921. Njihov je vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio Ferdinand Müller. Od prosinca 1919. urednik je bio Vojta Režný, a od studenoga 1920. Aleksa Majer, a tiskane su u tiskari Ignáza Granitzu u Zagrebu. *Československé listy* su od prvoga broja podupirali vladinu politiku centralizma i unitarizma. Naime, Režný je usko surađivao s Demokratskom strankom te je u skladu s njezinim programom želio organizirati i Čehe u Hrvatskoj.

17 Naime, Radić je opstruirao rad Ustavotvorne skupštine predstavivši konfederalistički prijedlog državnog ustroja *Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske*. Trpimir Macan, *Hrvatska povijest, pregled*, Zagreb 2004, 202. „Možda zato što smo sami u srcu također republikanci, smatramo da Jugoslavija treba ostati kraljevina tako dugo dok ne izumre obitelj Karađorđević, s narodom rođena, koja je s narodom trpjela i narodu izborila slobodu i ujedinjenje“, pisao je Vojta Režný u srpnju 1920. godine. Vojta Režný, Radić pred soudem, *Československé listy*, br. 22, 17. VII. 1920, 1-2.

18 *Československé listy*, br. 40, 26. XI. 1920, 3.

jugoslavenskog unitarizma ne zadovoljava većinu češke seoske manjine, koja je bila zainteresirana isključivo za gospodarski napredak i ostvarivanje najnužnijih političkih prava.¹⁹ Pri tome napadi na Stjepana Radića i Hrvatsku republikansku seljačku stranku (dalje HRSS) ne samo da nisu pripomogli pri dobivanju glasova, nego su izazvali upravo suprotan učinak – gubitak pretplatnika, koji je doveo do skoroga gašenja novina *Československé listy*. Na taj način se postupno iz javnog života izgubio i ČNSS, a time i zanimanje češke manjine za politička zbivanja čak i na lokalnoj razini. U skladu s time predstavnici češke manjine kao ni češke manjinske novine nisu komentirale donošenje Vidovdanskoga ustava 28. lipnja 1921., koji je proklamirao ustavnu i parlamentarnu monarhiju sa zajamčenim pravima građana (jednakosti, slobode, privatnoga vlasništva, zbora, tiska, znanosti i umjetnosti) te sankcionirao centralizam i unitarizam.²⁰ Neovisno o tome, člankom 16 Vidovdanskoga sustava manjine su dobile pravo na nastavu na materinjem jeziku te se prve češke škole počinju otvarati već 1922. godine.²¹

Čist račun, duga ljubav!

Kako je češka manjina nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu vodila naoko oportunističku politiku, koju je, kako smo već napomenuli, s jedne strane karakteriziralo javno iskazivanje lojalnosti jugoslavenskim vladajućim krugovima, a s druge strane želja za nezamjeranjem domaćem (hrvatskom op. a.) stanovništvu, gašenjem novina *Československé listy* postupno se ugasila i politička djelatnost češke manjine, a time i napadi na političke protivnike. Neovisno o političkoj nezainteresiranosti manjine, posljednje političke naznake davao je još, netom nakon gašenja prethodnika, također u Zagrebu pokrenuti češki list *Hlas*, koji je u travnju 1922. počeo izdavati jedan od bivših urednika *Československé listy* Aleksa Majer.

-
- 19 Dana 19. studenoga 1920. objavljena je lista kandidata ČNSS-a u Požeškoj županiji, čiji su nositelji bili, prema čl. 13 izbornoga zakona, Josef Bervida, Vojta Režný, Josef Zounar, krojač iz Daruvara, Alois Němec, zemljoradnik iz Kaptola, Petr Polášek, zemljoradnik iz Starog Petrovog Sela, Ján Košťál, zemljoradnik iz Kukunjevca, te Josef Vitek, zemljoradnik iz Međurića. Prema čl. 14 izbornoga zakona kandidirani su Alfréd Šálek, liječnik iz Zagreba, čiji je zamjenik bio Josef Vondráček, liječnik iz Uljanika, te Vladimir Filkuka, profesor Kraljevske visoke tehničke škole u Zagrebu, čiji je zamjenik bio Fran Smetanka. Kandidatni listina *Československé pokrokové rolnické strany*, *Československé listy*, br. 39, 19. XI. 1920, 1. / Stranka je u požeškom izbornom okrugu dobila 706 glasova. Výsledky voleb na Požežskou podle obci, *Československé listy*, br. 42, 11. XI. 1920, 2; *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 273, 8. XII. 1920, 5.
- 20 Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008*, 57-58; *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, 21-24; Tuđman, *Hrvatska.*, sv. 2, 342-345; Čulinović, *Državopravna historija*, sv. 2, 266-286.
- 21 Prema čl. 16 Vidovdanskog ustava "manjinama druge rase i jezika daje se osnovna naobrazba na njihovom materinjskom jeziku pod pogodbama, koje će propisati zakon." Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 218.

List je nastavio promicati unitarističku politiku svoga prethodnika primjenjujući je na češku i slovačku manjinu te u skladu s time ističući kako nisu bitni nazivi češko-slovački, slovačko-češki ili češki i slovački, „samo neka se ne rasipa narodna energija u sitnicama i formalnostima, u jalovoj borbi“;²² Uredništvo nije skrivalo kako želi biti nasljednik novina Československé listy te je u uvodniku posebno bilo istaknuto kako je *Hlas* samo „novo ruho“ onoga što su Československé listy bili čehoslovačkom narodu, o kojemu je „glas živ i prebiva među nama“.²³ U tome je uredništvo lista imalo podršku čehoslovačke vlade i njezinih predstavnika u Kraljevini SHS.²⁴ S druge strane upravo ih je zbog unitarističke politike predsjednik ČNSS Josef Bervida, poučen dotadašnjim manjinskim političkim iskustvima u novoj jugoslavenskoj državi, upozorio da ne ponavljaju greške uredništva novina Československé listy, pozivajući se na uzrečicu „Strenge Rechnung macht Freunde“.²⁵

S obzirom da je uredništvo *Hlasa* ustrajno slijedilo politiku Československé listy zanemarujući savjete „iskusnijih“, ne čudi što se već u prvom mjesecu izlaženja list suočio s napadima s različitih strana. Prema pisanju lista zagrebački je *Obzor* izrazio nezadovoljstvo što novine promiču centralizam kao jedini spas za Kraljevinu SHS, a ne traže autonomiju za češku manjinu. Istodobno je dopisnik praških *Novosti* ustvrdio kako Česi u Hrvatskoj iznošenjem svojih unitarističkih stajališta pokazuju negativni stav prema Hrvatima. Uredništvo se ogradilo kako zahtijeva autonomiju, ali za jugoslavenski narod kao cjelinu u cjelovitoj državi,²⁶ a da centralizam prihvaća kao nužnu cijenu državnoga jedinstva te da češkoj manjini problem ne predstavljaju Hrvati već politika Hrvatskog bloka na čijem je čelu Stjepan Radić.²⁷ No, osim jedinstva Čeha i Slovaka te njihovog jedinstva s ostalim jugoslavenskim narodima, *Hlas* nije jasno isticao smjernice svoga djelovanja. U formalnoj uređivačkoj politici pokušao se držati glavnih ciljeva istaknutih na osnivačkoj sjednici krovne organizacije češke i slovačke manjine – Čehoslovačkoga saveza 1921., koji je kroz prosvjetnu i kulturnu djelatnost promicao kako jugoslavenski tako i čehoslovački unitarizam zauzvrat očekujući od jugoslavenske vlade rješavanje pitanja državljanstva za pri-

22 *Hlas*, br. 1, 14. IV. 1922, 1.

23 *Hlas*, 14. duben 1922, 1.

24 Primjerice, Otakar Beneš, generalni konzul Čehoslovačke Republike u Ljubljani, naglasio je kako „Česi i Slovaci imaju svetu dužnost pokazati da naša vjera i odanost u oslobođenu Jugoslaviju koja je osnovana na temeljima čvrstim kao stijena. I vjerujem da će svaki pojedinačni Slovak i Čeh kao dosad, ali i novi časopis *Hlas* biti glasnik te osvjedočene uzajamnosti čehoslovačkih Jugoslavena.“ Otakar Beneš, Pro vzajemnost, *Hlas*, br. 1, 14. IV. 1922, 1.

25 Čist račun, duga ljubav!; Iz toga je vidljivo da je ČNSS još djelovao tijekom 1922. godine. Josef Bervida, „Hlasu“ na cestu, *Hlas*, br. 1, 14. IV. 1922, 3.

26 Možemo pretpostaviti kako je to bila refleksija na pokušaj restauracije Habsburgovaca i mađarske revizionističke težnje.

27 *Hlas*, br. 3, 28. IV. 1922, 3; *Hlas*, br. 5-6, 29. V. 1922, 1. Hrvatske oporbene stranke u kolovožu 1921. osnovale su Hrvatski blok, koji su činili HRSS, Hrvatska zajednica, Hrvatska stranka prava, Hrvatska seljačka stranka za Dalmaciju i Hrvatska težačka stranka za Bosnu i Hercegovinu. Tuđman, *Hrvatska...*, sv. 1, 350; Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 75; *Povijest Hrvata*, 25.

padnike češke manjine i osiguranje njezine potpune ravnopravnosti te osnivanje manjinskih pučkih škola.²⁸

Uredništvo je smatralo da će Čehoslovački savez „okupiti cijelu moralnu, duševnu i materijalnu snagu svih pripadnika našeg naroda da bi se ona angažirala u službi općenarodnih interesa“, pri čemu su posebno istaknuli potrebu osnivanja čeških novčarskih zavoda i štedionica, naglašavajući da je temelj snage svakog naroda gospodarsko djelovanje i produktivnost pojedinaca.²⁹ Istodobno je pozivalo zainteresirane pojedince da upišu tečajeve, koji su za učitelje inozemnih škola organizirani u Pragu.

Neovisno o načelnim izjavama o potrebi služenja općenarodnim interesima, glavni urednik lista *Hlas* Aleksa Majer se, kao bivši urednik novina Československé listy, nije uspio odmaknuti od agresivnih političkih istupa i napada na političke protivnike, posebice Radića. Upravo je to dokazivalo kako poraz ČNSS-a na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine nije bio zaboravljen, ali i da „samozvano“ predstavništvo češke manjine nije razradilo program svoga djelovanja prilagođen novim političkim okolnostima. Istodobno su bili suočeni s pokretanjem novog (konkurentskog) manjinskog lista u kojem su čak vidjeli veću prijetnju nego u političkim protivnicima. Naime, u ožujku 1922. godine u Daruvaru je počeo izlaziti novi češki tjednik *Jugoslávští Čechoslováci*, koji je sadržajno, ali i po mjestu izlazenja pokušavao obuhvatiti sve aspekte manjinskog života i djelovati na narodnom prosvjećivanju pripadnika, uglavnom seoske i manje obrazovane češke manjine.³⁰ Upravo je stoga poseban udarac uredništvu *Hlasa* zadao dopis Jana Auerhana, predsjednika Československý ústav zahraniční (Čehoslovački zavod za inozemstvo), koji je istaknuo kako su *Jugoslávští Čechoslováci* dobar list, koji može mnogo učiniti za Čehe, a posebice „proniknuti u krug češke manjine u koji dosad još niti jedan list nije uspio“. Pri tome se Auerhan ogradio, istaknuvši kako *Jugoslávští Čechoslováci* ne mogu zamijeniti Československé listy „vođene demokratskim i naprednim duhom“, jer se izdaju u manjem mjestu i donosit će samo regionalne informacije, dok će *Hlas* objavljivati vijesti potrebne općem čitateljstvu.³¹ Postojanje novina, koje su izlazile u stvarnom u središtu češke manjine u Hrvatskoj, ozbiljno je ugrozilo interes *Hlasa* među manjinom, koju je planirao okupiti. Iako bismo mogli pretpostaviti kako bi međusobni dogovor o uređivačkoj politici dvaju manjinskih listova smanjio rivalstvo gradskog i seoskog središta, a pripadnicima manjine omogućilo dobivanje širega spektra informacija, uredništvo *Hlasa* nije bilo takvoga stajališta te se odlučilo za drukčiju politiku – napad na konkurenciju. I time je nastavilo uređivačku politiku

28 Do 1924. sjedište Saveza bilo je Novi Sad, 1924–37. Beograd, a 1937–41. Zagreb.

29 Slovo k srdcu, *Hlas*, br. 1, 14. IV. 1922, 1.

30 Puni naziv lista glasio je *Jugoslávští Čechoslováci, jediný český list na slov. jihu. Hájí zájmy kulturní, hospodářské a obchodně-průmyslové* / Jugoslavenski Čehoslovaci, jedini češki list na slavenskom jugu. Štiti kulturne, gospodarske i trgovačko-industrijske interese.

31 Valja istaknuti kako je Auerhan to istaknuo u čestitci uredništva *Hlasa* na pokretanju lista. Jan Auerhan, Československá větév, *Hlas*, br. 3, 28. IV. 1922, 1.

Československé listy. Uredništvo *Hlasa* optužilo je novine *Jugoslávští Čechoslováci* da s jedne strane promiču apolitična stajališta, dok se s druge strane zalažu za narodno i državno jedinstvo Čehoslovaka i Jugoslavena, „praveći se da politički odgajaju kao što su to činili Československé listy i kao što to čini *Hlas*“.³² S obzirom da su *Jugoslávští Čechoslováci* u podnaslovu naveli da su njih – „jedini češki list na slavenskom jugu“, *Hlas* je u rubrici oglasa pozivao čitatelje da podupru „jedini čehoslovački list u Jugoslaviji!“ Netrpeljivost između dva lista eskalirala je oko izdavanja čeških knjiga i njihovih cijena te je Jan Dittrich, urednik novina *Jugoslávští Čechoslováci*, upozorio *Hlas* kako je nesolidaran i prozvao ga „najskupljim listom u Jugoslaviji“.³³ Uredništvo *Hlasa* poručilo je pak Dittrichu da se ne miješa u stvari koje ne razumije, protestirajući protiv plasiranja njegova lista ondje, gdje ne pripada (Zagreb, op. a.), završivši riječima: „Pospite se svojim pepelom [...] imate dosta posla i u Daruvaru [...] upozoravamo Vas da ne posrćete i ne padnete u propast“.³⁴

Tako se već krajem 1922. *Hlas* deklarirao kao politički list, koji će nastaviti smjer novina Československé listy braneći prava i njegujući interese čehoslovačke manjine u Kraljevini SHS,³⁵ što je upravo i dovelo do njegova skora gašenja – početkom 1923. godine.³⁶ Češka manjina, uglavnom zemljoradnička, nije bila spremna niti zainteresirana za političke agitacije, posebice nakon poraza na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Ili, kako je napisao jedan od čitatelja: „Urednik piše na način s kojim se većina čitatelja ne može složiti i postati pretplatnikom. Šteta što niti jedan češki politički časopis nije duga vijeka jer bi češki časopis trebao biti nestranački, kako u politici općenito tako i u stranačkim nazorima“.³⁷ Iz sukoba uredništva dvaju manjinskih listova vidljiva je borba za utjecaj između gradskog (Zagreb) i seoskog (Daruvar) središta češke manjine. Siromašni, dijelom nepismeni zemljoradnici nisu mogli dijeliti politička stajališta češke inteligencije koja je, iako je djelovala među njima, bila školovana u drugoj sredini te se nije mogla poistovjetiti sa stvarnim potrebama manje razvijene sredine, koja je, uz zainteresiranost za poboljšanje gospodarskih prilika na selu, pokazivala više senzibiliteta prema rješavanju najnužnijih manjinskih pitanja poput osnivanja škola nego prema participiranju u političkom životu, a upravo im je to upravo nudio Radićev program. U razmatranju ovog problema ne smije se iz vida izgubiti niti činjenica da su „zagrebački“ Česi mahom djelovali u državnim tijelima kao službenici, učitelji, sveučilišni profesori, kojima je egzistencija velikim dijelom ovisila o njihovim političkim stajalištima. U tom je kontekstu razumljiva njihova politika podržavanja službene politike, neovisno o njihovim osobnim stajalištima.

32 Redakce *Hlasu*, *Hlas*, br. 3, 28. IV. 1922, 1.

33 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 17-18, XI. 1922, 84-85.

34 Čtenářům, *Hlas*, br. 7, 12. XII. 1922, 2.

35 Redakce, *Myšlenka*, *Hlas*, br. 7, 12. XII. 1922, 1.

36 Posljednji broj *Hlasa* izašao je 10. ožujka 1923.

37 *Hlas*, br. 4, 5. V. 1922, 2.

Kako smo već naveli, mjesec dana prije pokretanja lista *Hlas*, točnije 1. ožujka 1922. u Daruvaru je počeo izlaziti tjednik *Jugoslávští Čechoslováci*.³⁸ Glavni urednik bio je Jaroslav Dittrich, a 1926. godine naslijedio ga je Otto Sobotka. Sa suradnicima su doista pokušali obuhvatiti sve aspekte manjinskog života, donoseći i aktualne političke vijesti, ali i one iz ostalih čeških društava, savjete vezane za zemljoradnju i uzgoj stoke, modne savjete, kao i one za uspješan brak i majčinstvo, pravne i medicinske savjete, pregled novoobjavljenih čeških izdanja, a od 1929. podlistak za djecu *Dětský koutek* (Dječji kutak),³⁹ uz što su posebnu pozornost posvetili osnivanju čeških manjinskih škola i društava te izgradnji društvenih domova.⁴⁰ Jedino pitanje kojeg se list, neovisno o napadima *Hlasa*, doista nije dotaknuo u razdoblju do uvođenja šestosiječanjske diktature bila je politika. U uvodniku je istaknuto kako politika u ovom listu neće imati nikakvoga značenja, s obzirom da u protekle dvije godine, „možda ipak ne toliko zla politika novina Československé listy», nije dovela do otvaranja niti jedne češke škole. Jan Dittrich bio je mišljenja da je za samostalno istupanje manjine potreban marljiv i skroman rad svih njezinih pripadnika manjine, no za razliku od novina Československé listy, ne temeljem političkoga huškanja već odgajanja.⁴¹ Kao razlog takve uređivačke politike lista istaknuto je da manjini u Kraljevini SHS nije mjesto u politici već u kulturnom, narodno-gospodarskom i trgovačko-industrijskom polju, pored zaštite svojih građanskih i jezičnih prava „koja će štititi do posljednjeg daha“, kao i da se list ne želi uplitati u stranačke sporove, već štititi općenarodne, sveslavenske i sokolske interese. U skladu s time svoju će djelatnost posvetiti isključivo prosvjećivanju, pri čemu se očekivala suradnja obrazovanog kadra iz Čehoslovačke Republike i predstavnika čeških seljaka iz Kraljevine SHS.⁴² Čitateljima je poručeno: „Naš list te neće vrbovati niti za jednu političku stranku [...] gledat ćemo tvoje srce otvrdnulo teškom borbom za egzistenciju, tvoji slatki materinji jezik koji si često za komad kruha izbacivao kroz vrata, tvoju često

38 HDA, Predsjedništvo pokrajinske uprave, Nacionalnih manjina – podatci za izvršenje Međunarodnog ugovora, sv. 6-14, 10605-11350/1922, kut. 27; HDA, Predsjedništvo pokrajinske uprave, Izvješće Esada Čimića Ministarstvu unutrašnjih dela, odelenju za državnu zaštitu, sv. 6-14, 10605-11350/1922, kut. 27. Prema izvještaju ravnatelja redarstva u Zagrebu Predsjedništvu pokrajinske uprave *Jugoslávští Čechoslováci* izlazili su u Daruvaru i u Virovitici. U izvještaju velikog župana županije virovitičke i grada Osijeka Predsjedništvu pokrajinske uprave navodi se kako iste novine izlaze u Daruvaru, a ne više u Virovitici, dok se u izvještaju velikog župana županije požeške donosi kako Česi u Daruvaru izdaju povremeni časopis *Jugoslávští Čechoslováci*.

39 Podlistak je 1932. prerastao je u prvi samostalni češki dječji časopis, koji i danas izlazi.

40 Usp. Dugački, Prve češke manjinske tiskovine na hrvatskom prostoru (1911.-1941.), *Studia lexicographica*, 4(2010) 1(6), 5-32; Ista, Oglasi u češkim novinama u Hrvatskoj (1911.-1929.), *Histo-rijski zbornik*, 64(2011) 2, 459-497.

41 J. D., Naš program, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 1. III. 1922, 2-3.

42 J. D., Na obranu programu tohoto našeho listu, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 3-4, 1. i 15. IV. 1922, 15-16.

alkoholom otupjelu svijest“.⁴³ S obzirom da je takva uređivačka politika novina *Jugoslávští Čechoslováci* naišla na odobravanje i u Kraljevini SHS i u Čehoslovačkoj Republici, *Jugoslávští Čechoslováci* su zaista uspjeli doprijeti do najširih slojeva. U rujnu 1922. list je imao preko 3000 pretplatnika,⁴⁴ a prema izvještaju uredništva krajem prvoga godišta izlaženja, čitali su ga od seljaka, obrtnika, preko trgovaca i službenika, sve do ravnatelja banaka i svećenika, a čitatelje je imao čak i u Sjedinjenim Američkim Državama.⁴⁵

Dosljedno apolitičnim stajalištima, pred izbore za Narodnu skupštinu 1923. čitateljima sa stranica lista nije bilo sugerirano za koga glasati, već je samo poručeno: „Tko odlučuje srcem, glasat će za onoga koji je tlačen. Tko odlučuje razumom, glasat će za onoga na čijoj su strani pravo i pravda. Glasuj za koga sam hoćeš.“⁴⁶ Također je bilo naglašeno kako je to jedino stajalište, koje će uredništvo lista izreći.⁴⁷ Uz to su čitatelji bili zamoljeni da listu ne šalju dopise za ili protiv neke političke stranke jer „osim čisto informativnih članaka ne možemo s našeg neutraliteta ništa popustiti“.⁴⁸ I doista list nije odstupio od svojih stajališta, ne komentirajući čak niti rezultate izbora za Narodnu skupštinu 1923. i 1925. godine.⁴⁹ No, promjenom glavnog urednika 1926. godine ideju političke neutralnosti ponovno je zasjenila ideja unitarizma.⁵⁰ Iako je list pod vodstvom novoga urednika Otta Sobotke

43 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 3-4, 1. i 15. IV. 1922, 17; Dugački, Nitko nam ne može pomoći, ako si ne pomognemo sami! Zdravstvene (ne)prilike češke i slovačke manjine u međuratnoj Jugoslaviji (1918.-1941.). *Scrinia Slavonica*, 12(2012), 241-270.

44 *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 13-14, IX. 1922, 63.

45 Redakce, Děkujeme Vám, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 20, 15. XII. 1922, 101.

46 Poruka čitateljima bila je objavljena na hrvatskom i češkom jeziku.

47 D., Jak do voleb, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 3, 18. I. 1923, 17-18.

48 Naime, novim izbornim zakonom pravo glasa dobili su i pripadnici nacionalnih manjina, ukoliko su „10 godina nastanjeni u oblastima, koje sačinjavaju jugoslavensku državu.“ *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 8, 22. II. 1923, 53; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 131.

J. D., Na obranu programu tohoto našeho listu, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 3-4, 1. i 15. IV. 1922, 15-16.

Jugoslávští Čechoslováci, br. 3-4, 1. i 15. IV. 1922, 17.

Jugoslávští Čechoslováci, br. 13-14, IX. 1922, 63.

Redakce, Děkujeme Vám, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 20, 15. XII. 1922, 101.

49 Na izborima za Narodnu skupštinu 1923. HRSS je osvojio 70 mandata i postao druga najjača stranka u državi. Radikalna stranka je osvojila 108 mandata, a Demokratska stranka 51 mandat. Netom nakon izbora, krajem ožujka 1923, Hrvatska seljačka republikanska stranka, Slovenska ljudska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija okupili su se u Federalistički blok, čiju je osnovicu činio sporazum o suradnji protiv centralizma i za reviziju ustava, demokratsko rješenje nacionalnog pitanja i preustrojstvo države. Izbori 1925. provedeni su u okolnostima pritiska, terora, krvoprolića i nasilja. Radikalna stranka osvojila je 123 mandata, Samostalna demokratska stranka 8 mandata, Jugoslavenska demokratska stranka 36 mandata, a HRSS 67 mandata. Tuđman, *Hrvatska...*, sv. 1, 381-383, 448; Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 75; *Povijest Hrvata*, 27.

50 S obzirom da su novine *Jugoslávští Čechoslováci* 1925. bile priznate glasilom češke manjine Čehoslovačkoga saveza, njihovo je financiranje zasigurno ovisilo o Čehoslovačkom savezu, čije je sjedište tada bilo u Beogradu, te je u skladu s time i pisanje novina moralo biti u skladu sa stajalištima

pred skupštinske izbore 1927. ponavljao parolu „glasaj za koga hoćeš“, manjinu se pokušalo odvratiti od glasanja za Hrvatsku seljačku stranku (dalje HSS) i Samostalnu demokratsku stranku (dalje SDS) sve dok te stranke ne zajamče da će ispuniti češke kulturne i gospodarske zahtjeve.⁵¹ Svjesni da češka manjina nema uvjeta za osnivanje nove političke stranke, kao što je učinila 1920., predložili su osnivanje organizacije na političko-gospodarskim temeljima, u nadi da će čitatelji spoznati „da smo u prvome redu Česi i samo Česi, a ne nikakvi *radičevci*, demokrati, Hrvati i Bog zna što drugo“.⁵² Posebno je nezadovoljstvo izazivala činjenica što je Radić, želeći pridobiti glasove Mađara u Vojvodini, isticao njihova politička prava, što je ponukalo uredništvo *Jugoslávští Čechoslováci* da priupita zašto se Radić ne bori za prava Čeha, koji su većinom njegovi glasači.⁵³ Iako možemo pretpostaviti kako je nezadovoljstvo nad politikom HSS-a proizlazilo iz toga što je većina Čeha u Hrvatskoj svoje nade za rješavanje kulturnog, gospodarskog i političkog položaja polagala upravo u Radića i HSS, ne vidimo razloga (osim političkih) zašto bi se manjinu odvrćalo od glasanja za najjaču političku stranku na području, koje je nastanjivala. Neovisno o stvarnim stajalištima, koje je uredništvo imalo spram Radića i HSS-a, nakon skupštinskog atentata i njegove smrti 1928. opravdano se zabrinuto zapitalo „Kakvi će doći nakon njega? Hoće li ga u svemu naslijediti? Što će biti s nama?“ jer „većina naših ljudi išla je za Radićem, učlanjivali su se u njegovu stranku u najgore doba i propagirali njegove ideje. Naš narod bio je Radićev, ali u njegovim pristašama nismo našli dovoljno razumijevanja za naše češke snage, za naš češki rad. Nismo za to okrivljavali Radića. On nije mogao biti kriv za ono što su nam činili naši susjedi i naši izrodi. Dapače, imali smo dokaze da bi nam bilo još gore da je on od nas digao ruke.“⁵⁴ I češki manjinski list *Daruvarčan, vanstranačko, kulturno-gospodarsko glasilo za kotar Daruvar i okolicu*, koji je u međuvremenu počeo izlaziti, u posljednjem pozdravu Stjepanu Radiću okarakterizirao ga je kao „čovjeka srcem, mišlju i djelom. Nije radio razlike među ljudima prema vrijednosti i bogatstvu... Jedan od glavnih razloga njegova uspjeha bilo je umijeće ravnjanja s ljudima. Sa stranim ljudima, koje nikada nije vidio, a ipak ih je ipak u masama pridobio za sebe.“⁵⁵

vladajućih struktura, što je posebno bilo u interesu uredniku Sobotki, koji ih je do 1941. tiskao u vlastitoj tiskari.

- 51 Hrvatska republikanska seljačka stranka 1925. promijenila je ime u Hrvatska seljačka stranka. Macan, *Hrvatska povijest*, 203; Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895-1945. Povodom Mačekove autobiografije*, Zagreb 1995, 27-39.
- 52 S-ka., Volby, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 35, 1. IX. 1927, 291-292.
- 53 S-ka., Radić a Maďaři, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 35, 1. IX. 1927, 293.
- 54 Franta Burian, Štěpán Radić, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 33, 16. VIII. 1928, 1.
- 55 *Daruvarčan* je izlazio u Daruvaru od 5. travnja 1924. sve do 1935. godine. Iako je kao odgovorni urednik bio naveden Václav Satrapa, uređivačka politika i izdavanje bili su u rukama Jaroslava Dittricha. Jar. Dittrich, Štěpán Radić, *Daruvarčan*, VIII-IX. 1928, 1.

Odlučan čin

Strah češke manjine od onoga što će donijeti budućnost bila je opravdana i zajednička kako manjinskom tako i domicilnom stanovništvu Kraljevine SHS. Naime, usmjerenost pripadnika češke manjine prema društvenom, prosvjetnom i kulturnom organiziranju nije se mogla primijeniti na situaciju u državi. U Kraljevini SHS je od 1921. do 1929. vladalo razdoblje nepotpunog parlamentarizma i lažne demokracije u kojoj je kralj zadržao praktički neograničenu vlast.⁵⁶ Zbog neriješenog nacionalnoga, gospodarskoga i socijalnoga pitanja u zemlji je vladalo nezadovoljstvo i napetost, koju je kralj želio spriječiti još jačim centralizmom. Kriza je dosegla vrhunac nakon skupštinskoga atentata na prvake HSS-a 1928. godine.⁵⁷

Nakon atentata Kraljevina SHS utonula je u tešku političku krizu obilježenu zaostrenim međunacionalnim suprotnostima između Hrvata i Srba kao dvaju njezinih najvećih naroda.⁵⁸ Vlada Antona Korošeca pala je 30. prosinca 1928., što je kralj prihvatio 2. siječnja 1929. godine.⁵⁹ Pad vlade ovaj su put popratile i češke novine komentirajući kako je „dugo očekivani pad vlade učinio radosno ozračje u cijeloj državi“.⁶⁰ U samom Beogradu i radikalnim krugovima vladalo je uvjerenje kako je pad vlade nužno rješenje krize, koja je štetila cijelom državnom ustroju, dok je Seljačko-demokratska koalicija (dalje SDK) tvrdila da ostavka vlade ne znači i odstupanje od ciljeva te se iščekuju pregovori prvaka SDK Vladka Mačeka i Svetozara Pribićevića s kraljem o sastavu nove vlade kao i Mačekov memorandum kralju u kojem se traži autonomija Hrvatske u povijesnim granicama.⁶¹

56 Od 20. prosinca 1919. do 6. siječnja 1929. promijenile su se čak 24 vlade. Od toga su dvije pale zbog nepovjerenja Narodne skupštine, a ostale isključivo kraljevom odlukom. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, sv. 2, 287–301.

57 Dana 20. lipnja 1928. godine Puniša Račić je u beogradskoj Narodnoj skupštini ubio Pavla Radića i Đuru Basaričeka te ranio Stjepana Radića (koji od posljedica atentata umro 8. kolovoza 1928.), Ivana Pernara i Ivana Grandu.

58 Matković, *Povijest Jugoslavije*, 166; Macan, *Hrvatska povijest*, 204–205; Tihomir Cipek, „Stoljeće diktatura“ u Hrvatskoj. U: *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zagreb 2006, 288–289; Kujundžić i Dizdar, *Hrvatska borba za opstojnost*, 25; Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, 87; Darko Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe*, 2. Zagreb 2005, 118–119; Pelikán i Tejchman, *Dějiny Jugoslávie*, 15; Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 81–85; *Povijest Hrvata*, 38.

59 Prema Čulinoviću, vlada Antona Korošeca postojala je od 27. srpnja 1928. do 6. siječnja 1929, dok su češke novine *Jugoslavští Čechoslováci* u članku „Vlada odstoupila“ objavile podatak da je vlada podnijela ostavku 30. prosinca 1928, što je kralj prihvatio 2. siječnja 1929. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, sv. 2, 301; Vlada odstoupila, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 1, 3. I. 1929, 4.

60 Vlada odstoupila, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 1, 3. I. 1929, 4.

61 Dan prije uvođenja diktature (5. 1. 1929), Maček je kralju iznio ideju preuređenja Kraljevine SHS na sedam federativnih jedinica (Slovenija, Hrvatska s Dalmacijom, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Vojvodina (jugoistočni dio Ugarske) i Makedonija), koje bi imale posebni sabor i vladu za autonomne poslove, a zajednički sabor i vlada bili bi kompetentni „samo za ono što je najnužnije da bude reprezentant države prema vani.“ Vladko Maček, *Memoari*, Zagreb 1992, 84; Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 85; Ono što je tražila hrvatska politička elita bila je

Naime, u javnom mnijenju, kojem su se priklonili i Česi, vladalo je mišljenje kako će se uz sudjelovanje Hrvata osnovati nova izborna vlada, koja će provesti nove izbore za Narodnu skupštinu, što bi, činilo se, bilo i najprirodnije rješenje krize. Naravno, ovisno o tome kako će se u Beogradu riješiti pregovori kralja i pojedinih političkih stranaka. S obzirom da vodstvo SDK nije odstupalo od svojih zahtjeva, predstavnici češke manjine strahovali su da bi to mogao biti kamen spoticanja pri osnivanju vlade, a time i rješavanju krize. Ne sluteći kako će se situacija dalje rješavati, uredništvo čeških novina nije željelo izričito izražavati svoje političke stavove. Zaključili su da je odluka nepriklanja uz hrvatsku, odnosno srpsku opciju, u jeku (ne)rješavanja državnog pitanja i manjinskoga statusa, i više nego razumna. Takvo stajalište češke manjine može se razumjeti s obzirom da je tih dana, neposredno pred uvođenje diktature, vladalo ozračje „opasnosti“ od moguće hrvatske autonomije, pa čak i neovisnosti, a sve državne promjene odrazile bi se i na status manjine.⁶²

U ozračju neizvjesnosti, koje je vladalo i među češkom manjinom, 6. siječnja 1929. uvedena je diktatura kralja Aleksandra.⁶³ Predstavnici češke manjine predvođeni novinama *Jugoslavští Čechoslováci* pohitali su pozdraviti uvođenje diktature kao i objavljivanje Manifesta kralja Aleksandra⁶⁴ naglašavajući kako „i mi Čechoslovaci u Jugoslaviji priklanjamo se ostalima i pozdravljamo promjenu dosadašnjeg režima [...] želimo i dalje biti čvrst oslonac ove države i želimo biti uvijek i svagda na pomoć njenom razvoju i procvatu“.⁶⁵ List je, razumljivo, kao i većina hrvatskih novina, ali i sâm HSS, pozdravio kraljev akt jer je velika većina hrvatske javnosti smatrala kako je ukidanjem ustava nestala zapreka rješavanja hrvatskoga pitanja, odnosno da je diktatura samo privremeno stanje nakon kojeg će se otvoriti mogućnost njegova

realna unija, poput Austro-Ugarske. Todor Stojkov, *Opozicija u vrijeme šestojanuarske diktature 1929-1935*, Beograd 1969, 68; Ljubomir Antić, Prve reakcije u Hrvatskoj na proglašenje diktature. U: *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, Zagreb 2009, 142; Petar Vučić, *Politička sudbina Hrvatske. Geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske*, Zagreb 1995, 172; Mira Kolar, Vatroslav Slavko Cihlar i njegovo djelo Hrvatsko pitanje i amputacija iz godine 1928, *Senjski zbornik*, 27(2000), 185-198.

62 Radilo se o kraljevom prijedlogu iz 1928. o amputaciji Hrvatske iz Kraljevine Jugoslavije. Ideja o amputaciji javila se 1926. godine u jednom predavanju Ljube Stojanovića, predsjednika Srpske akademije nauka. Stojanovićev prijedlog bio je samo načelan dok je kraljev prijedlog bio konkretan. Amputacija bi išla linijom Barč - Virovitica - Pakrac - Novska - ušće Une - Una - Butišnica - Krka - Šibenik. Prema toj liniji bilo je nejasno kome bi pripali Virovitica, Daruvar, Pakrac, Novska, Bosanski Novi i Knin. Radovan Pavić, Velika Srbija od 1844. do 1990/91. godine, U: *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb 1991, 166-171; *Povijest Hrvata*, 39.

63 Čulinović, *Državnopravna historija*, sv. 2, 286-291; Macan, *Hrvatska povijest*, 205; Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 101-102; Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe*, sv. 2; Pelikán i Tejchman, *Dějiny Jugoslávie*, 15.

64 Manifest J. V. krále Alexandra, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 2, 10. I 1929, 1.

65 Otto Sobotka, K nové práci, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 1, 3. I. 1929, 1; Manifest J. V. krále Alexandra, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 2, 10. I 1929, 1; Rázný čin, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 2, 10. I 1929, 1.

rješavanja, a time stabilizirati situacija u državi.⁶⁶ Iako je nakon ostavke Koroščeve vlade cjelokupna javnost iščekivala rješenje krize, nitko nije vjerovao da je do rješenja moguće doći jednostavnim putem jer je među političkim strankama nedostajalo povjerenja nužnog da se postigne dogovor i sastavi parlamentarna vlada. Stoga je uredništvo u ime češke manjine izrazilo oduševljenje što je rješenje došlo upravo iz ruku kralja Aleksandra, koji je ukidanjem omrznutoga Vidovdansskog ustava uklonio prepreke među političkim strankama Kraljevine SHS. *Jugoslavští Čechoslováci* istaknuli su kako „opće smirenje situacije u državi“ pokazuje da je kraljeva odluka najbolje moguće rješenje jer je očigledno kako dugotrajna unutrašnjopolitička kriza i stalne političke trzavice nisu donijele nikakve koristi „ovoj državi, kao ni bilo kojoj drugoj državi“. Pritom su naglasili kako je ta promjena primljena s velikom radošću posebice u Hrvatskoj i Slavoniji, u kojima vlada opće uvjerenje da će unutrašnjopolitički razvoj nakon uvođenja diktature biti zdraviji i uređeniji, nego za dosadašnjih vlada, koje nisu bile duga vijeka te su kočile razvoj, umjesto da ga potiču te je kralj svojim činom bio primoran preuzeti inicijativu „obrane države pred kaosom i anarhijom“.⁶⁷

O budućoj reviziji ustava i hrvatskom prijedlogu kralj je razgovarao s pravnikom Slobodanom Jovanovićem i ministrom vanjskih poslova Vojom Marinkovićem, koji su dobili zadatak napraviti cjelovitu studiju, koja je prema kraljevu planu trebala postati osnova „zdravoga političkoga života u Jugoslaviji“.⁶⁸ Shodno tome predstavnici češke manjine zaključili su kako je kralj upravo uvođenjem diktature izašao ususret većini zahtjeva hrvatske opozicije želeći osigurati prosperitet i pravedno zakonodavstvo, istinski i plodan parlamentarizam i pravu demokraciju te, iako je na sebe preuzeo veliku odgovornost, vjeruje da će mu plan za spas države uspjeti, ukoliko cijeli narod stane uz njega.⁶⁹ Stoga ne čudi, kao što smo već napomenuli, da su prve reakcije na diktaturu u hrvatskoj javnosti bile uglavnom pozitivne te su u skladu s time i Česi u Jugoslaviji pozdravili taj „odlučan čin“ i preporučili se kralju kao „čvrsto uporište ove države te [su spremni, op. a.] uvijek i svuda pripomoći njenom razvoju“. *Jugoslavští Čechoslováci* također su naglasili kako je „kraljev čin nužan da se umjesto stranačkih trzavica, koje škode narodu i državi, uvede miran i plodan rad. U svojoj proklamaciji [kralj, op. a.] se obraća narodu da bi ga podupro u njegovoj snazi, podigne novu državu i uvede poredak kao i podigne moral svih ljudi. Taj kraljev manifest primljen je ne samo sa zadovoljstvom, nego prvenstveno s veseljem čitavog stanovništva. Svojim manifestom kralj je progovorio iz duše većine stanov-

66 Antić, Prve reakcije u Hrvatskoj na proglašenje diktature, 136-141.

67 Rázny čin, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 2, 10. I. 1929, 1.

68 Sveučilišni profesor Slobodan Jovanović bio je prvi predsjednik Srpskoga kulturnog kluba, osnovanoga u Beogradu 1936. godine. Krešimir Regan, Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska, *Časopis za suvremenu povijest*, 40(2008) 2, 397-424. Jovanović je 1937. izjavio: „Mi se lažemo da smo jedan narod. Mi smo dva naroda.“ Jesu li Hrvati i Srbi jedan narod? *Hrvatska straža*, br. 70, 26. III. 1937, 4. Voja Marinović bio je ministar u više resora, a najdulje ministar vanjskih poslova.

69 Nové budování Juhoslavie, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 4, 24. I. 1929, 1.

nika te države, neovisno o nacionalnosti. Rješenje krize izazvalo je olakšanje svih: *Konačno!* Mnogi listovi i osobe pak smatraju da se to već odavno trebalo dogoditi. Veliki strani listovi, engleski, francuski, njemački, jasno izražavaju svoju suglasnost s takvim rješenjem krize. Nužnost takvog rješenja povezuju s teškim poslijeratnim problemima, koje je hitno trebalo riješiti.“⁷⁰

Sumnju u oportunistička stajališta češke manjine probudila je vizionarska misao iskazana u novinama *Jugoslavští Čechoslováci* prema kojoj su „konačne posljedice *državnoga pokusa kralja Aleksandra* nepogrešivo sakrivene u zamecima budućnosti“. Naime, Česi su kroz novine komentirali kako „smirivanje svih nacionalnosti i vjera u uspjeh kraljeva čina, jača međunarodno povjerenje u Jugoslaviju i njezinu ulogu u međunarodnoj politici“.⁷¹ Prema pisanju novina *Jugoslavští Čechoslováci*, beogradska „diktatorska“ vlada u inozemstvu je bila prihvaćena kao element autoriteta, stabilizacije i mira, a kralj Aleksandar tvrdio je da će se vratiti normalnoj organizaciji života čim mu uvjeti dozvole; neovisno o tome, Jugoslavija će se držati svih sporazum koje je potpisala te nastaviti s mirovnom politikom.⁷² S druge strane, iz toga se može iščitati sumnja češke manjine hoće li se održati sporazum potpisan sa Čehoslovačkom 1920. (Mala Antanta, op. a.) ili hoće li pripadnici manjine postati svjedocima eventualnih nesuglasica svoje matične i nove domovine. Također se postavljalo pitanje hoće li se i u kojoj mjeri „smirivanje nacionalnosti“ reflektirati na položaj same češke manjine, posebice jer je diktaturom kralja Aleksandra bio, među ostalim, zabranjen rad svim udrugama s nacionalnim obilježjima i korištenje narodnoga imena, dok je istodobno među pripadnicima češke manjine predsjednik Čehoslovačke Republike Tomáš Garrigue Masaryk slovio kao „gorljivi primjer iskonske demokracije“.⁷³

Pomalo skeptičan stav čeških novina prema uvođenju diktature i nije bio usamljen. Uredništvo se pozivalo na izjavu povjesničara Roberta Williama Seton-Watsona, koji je izrazio sumnju u ispravnost stavova jugoslavenske vlade, iako se složio da svatko ima pravo vjerovati u poboljšanje situacije. Istodobno ističući kako je veliki prijatelj Jugoslavena, Seton-Watson je tvrdio da političke stranke ni deset godina nakon „prevrata“ nisu ništa dovršile po pitanju ujedinjenja, štoviše djelovale su protiv njega.⁷⁴

Gotovo istodobno list *Jugoslavští Čechoslováci* je, pokušavajući pripadnicima manjine opravdati uvođenje diktature, iz neimenovanog pariškoga vojnog tjednika

70 Rázny čin, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 2, 10. I. 1929, 1.

71 Nové budování Juhoslavie, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 4, 24. I. 1929, 1.

72 O situaci, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 5, 29. I. 1929, 1; Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 103.

73 Usp. i: Božena Vranješ-Šoljan, T. G. Masaryk i Nova Europa nakon Prvog svjetskog rata, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 37(2005), 213-231; Jiří Kuděla, Člověk, humanista, státník. Tomáš Garrigue Masaryk, *Český lidový kalendář*, 49(2000), 23-27; *Masaryk a myšlenka evropské jednoty. Sborník příspěvků konference konané v dnech 13. a 14. června 1991. na Univerzitě Karlově v Praze*, Praha 1992.

74 O situaci, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 5, 29. I. 1929, 1. Usp. i R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, *korespondencija 1906-1941*, sv. 1-2. Zagreb 1976.

prenio članak o psihološkom profilu kralja Aleksandra, načinjen na temelju Aleksandrova čina od 6. siječnja.⁷⁵ Prema tom je članku kao glavni cilj kraljeva programa zemlji, koja je posljednjih godina proživljavala ne vlast, već pravu državnu krizu, bilo donijeti mir te povećati blagostanje naroda na temelju „neobično širokoga gospodarskoga programa“ u kojem je naglasak stavljen na razvoj poljoprivrede. Posebno je istaknut „ugled“ koji je kralj uživao izvan državnih granica, posebice time što je na sebe preuzeo veliku odluku po pitanju očuvanja sigurnosti ujedinjenja države.⁷⁶ Iako ne možemo pouzdano utvrditi radi li se doista o članku francuskog analitičara ili možda peru uredništva novina *Jugoslavští Čechoslováci*, čini se da su informacije pristigle iz krugova bliskih kralju, moguće putem Čehoslovačkoga saveza, jer ih je uredništvo ocijenilo kao iznimno značajne za razumijevanje unutarnjopolitičke situacije.

Šestosiječanjska diktatura imala je klasična obilježja tog oblika vladavine. Ukinut je Vidovdanski ustav, raspuštena Narodna skupština, zabranjen rad svih političkih stranaka, sindikata i sl., dok su politički skupovi bili zabranjeni.⁷⁷ Kako su bile raspuštene sve političke stranke koje su imale nacionalna ili vjerska obilježja, 20. siječnja 1929. na hrvatskom prostoru s radom su prestale Hrvatska seljačka stranka, Hrvatska federalistička stranka, Hrvatska pučka stranka i Hrvatska stranka prava i Samostalna demokratska stranka, koja je bila dio Seljačko-demokratske koalicije. Prema pisanju čeških novina već 29. siječnja 1929. nakon raspuštanja političkih stranaka, zaplijenjena je njihova stranačka imovina.⁷⁸ S radom su nastavile djelovati jedino kulturne i društvene organizacije, ukoliko nisu bile povezane s političkim djelovanjem. Uvedena je stroga cenzura novina što je posebno bitan podatak za daljnje iščitavanje češkog tiska.

75 Nije naveden naziv časopisa kao ni autor članka.

76 U članku je dan zanimljiv opis Aleksandrovog psihološkog profila. „Umijeće držanja stvari u tajnosti smatra se prednošću vladara, s obzirom da to traži interes države. Kralj ne priča mnogo. Šutnja je njegovo geslo. Kralj više voli slušati nego pričati, jer je nemoguće puno govoriti, a da se pritom ne kaže nešto što bi štetilo.“ Isti je autor iznio sumnju u kraljevo umijeće ophođenja s ljudima, no istaknuo je kako je kralj sve svoje osobine podredio interesima države, koja mu zahvaljuje prvenstveno na „osiguranju narodnog jedinstva i gospodarskog prosperiteta zemlje“. Úloha krále Alexandra, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 25, 20. VI. 1929, 2.

77 *Zakonom o Kraljevskoj vlasti i Vrhovnoj državnoj upravi te Zakonom o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* od 6. I. 1929, uz koji su donesene izmjene i dopune *Zakona o štampi* (od 26. VIII. 1925.). Time su zabranjene i raspuštene sve političke stranke i društva i sindikalne organizacije, kojima su ciljevi promjena političkog i socijalnog poretka ili su protiv poretka uvedenog 6. I. 1929, ili koje nose vjersko ili „plemensko“ obilježje. Tuđman, *Hrvatska...*, sv. 2, 8; Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008*, 103-104.

78 Všechný politické strany rozpuštěné, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 5, 29. I. 1929, 1.

Kriza demokracije

Među brojnim novinama koje su nakon uvođenja diktature stavljene pod prismotru jugoslavenskih vlasti zasigurno su bile i češke. Premda je za očekivati da se provodila ta prismotra kao i stroga cenzura, stječe se dojam da su urednici i novinari novina *Jugoslavští Čechoslováci* u početku ipak uspijevali naći načina kako izbjeći cenzorima. Naime, samo pomnim iščitavanjem tekstova može se primijetiti određen sarkazam u jezičnim konstrukcijama. Iako su svi članci započinjali veličanjem i opravdavanjem diktature, kroz njih se često uspijevala provući poneka znakovita rečenica. Primjerice, u članku koji se osvrnuo na pisanje zagrebačkih *Novosti*, koje su iznijele nade zagrebačkih i beogradskih političkih krugova da će diktatura trajati godinu do dvije, nakon čega će se obnoviti dosadašnje stranke, više nego jasno su vidljivi skeptični stavovi češke manjine po pitanju opravdanosti uvođenja diktature. Iako je sâm članak pomirljivo intoniran te naoko djeluje kao opravdavanje kraljevih odluka, zaključilo ga je nekoliko znakovitih rečenica. Naime, uredništvo novina *Jugoslavští Čechoslováci* bilo je složno kako je javnost morala biti obaviještena da je do sadašnjeg stanja došlo nakon desetogodišnjega stranačkog upravljanja državom, koje je pak dovelo do raspadanja cjelovitosti države te je shodno tome vlada morala raspustiti političke stranke da bi „očistila teren“ i započela s državnim i nacionalnom obnovom. Ukoliko se nakon toga pokaže da je neka stranka preživjela te da je „sposobna za život“, time će dokazati da odgovara narodnim potrebama i novim političkim odnosima, zbog čega joj nitko ne može braniti sudjelovanje u budućem parlamentarnom životu.

No, uredništvo je smatralo najvećim problemom što će se rezultati pokazati tek u budućnosti, koja je još daleko. Prema njihovom mišljenju za „državnu i nacionalnu obnovu“ potreban je dugogodišnji rad, koji ni pri najboljoj volji ne može završiti za dvije do tri godine. Iako nema naznaka da će kraljev režim trajati deset godina kao što je trajao stranački režim, i više je nego jasno da će trajati dulje no što se misli i govori, dok su političari željeli da završi čim vlada dovrši „materijalnu i moralnu sanaciju“. Uredništvo *Jugoslavští Čechoslováci* iskazivalo je nadu kako će ipak doći doba kad će se donijeti novi ustav, koji će „instinktivno udovoljavati državnim i narodnim potrebama“ i koji će definitivno riješiti hrvatsko-srpsko pitanje i osigurati sigurnost cjelovitosti države. I nakon svih tih rečenica, naoko punih opravdanja i razumijevanja situacije uslijedile su one, koje ulijevaju sumnju u takve stavove češke manjine: „Što je bilo prije 6. siječnja, kralj je zaboravio napomenuti. No, sad se svatko sam treba brinuti da ga ne uhvati teška ruka zakona. To vrijedi za svakoga, posebice za one bivše političare, koji se još ne mogu prilagoditi novonastaloj situaciji.“⁷⁹ Takvih primjera, barem što se tiče diktature, nije bilo mnogo, odnosno čudno je što ih je uopće i bilo, no dovoljni su pokazatelj slike češke manjine, koja između redaka poru-

79 Trvání nového režimu, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 9, 28. II. 1929, 1.

čuje kako je spremna prihvatiti priču o nužnosti konsolidacije države i ukidanja političkih stranaka, ali ne isključivo pod izgovorom rješavanja hrvatsko-srpskih odnosa. Za prikriveno kritiziranje diktature u češkom tisku poslužila je primjerice i proslava 80. rođendana T. G. Masaryka, 1930. svečano proslavljena kako u Čehoslovačkoj tako i u Kraljevini Jugoslaviji. Naime, u svim tim tekstovima idealizirala se politička situacija u Čehoslovačkoj u odnosu na onu u Kraljevini Jugoslaviji. Gotovo identične stavove donosili su i tekstovi posvećeni Masaryku objavljeni u hrvatskim tiskovinama poput *Obzora* ili *Novosti*, u kojima je Masaryk bio slavljen kao humanist i demokrat, pri čemu je posebno bila istodobno isticana „harmonija i ravnopravnost“ Čeha i Slovaka u Čehoslovačkoj Republici.⁸⁰

Većina daljnjih napisa o diktaturi bila je u mnogo blažim tonovima te je očigledno do uredništvo doprla riječ upozorenja, ako već ne i ruka cenzora. Stječe se dojam da je u prvim danima diktature bio manjak cenzora, koji su znali češki jezik. To se s jedne strane može objasniti usredotočenošću državnih vlasti na djelovanje hrvatskih novina i udruga, od kojih je prijetila realnija opasnost po opstojnost očuvanja države i režima, a s druge strane nezainteresiranošću države za pisanje tiska jedne relativno brojčano male manjine, koja nije mogla imati značajniji politički utjecaj na razvoj unutrašnjopolitičkog života. No, kako niti daljnji komentari nisu bili lišeni jedva primjetnog sarkazma, to bismo mogli pripisati činjenici da su češke manjinske novine, koje su izlazile u Daruvaru, bile „daleko od očiju“ te nisu bile smatrane prevelikom prijetnjom.

U češkim je novinama iz uporabe najprije bio izbačen pojam diktatura, umjesto kojeg je uveden pojam „vanparlamentarni režim“, dok se stanje, koje joj je prethodilo bilo nazivano „kriza demokracije.“ Pritom je riječ diktatura dobila negativne konotacije, za razliku od „krize demokracije“, koja se tumačila kao općeprihvaćeno stanje na europskom kontinentu. Prema pisanju uredništva, o „krizi demokracije“ se najnormalnije raspravljalo u Francuskoj ili Njemačkoj, dok se prikrivalo u zemljama koje su za nju našle rješenje u raznim oblicima diktature, što je u Kraljevini SHS predstavljalo nužan slijed rješavanja političkih, vjerskih i gospodarskih različitosti.⁸¹

80 Marijan Lipovac, Proslava 80. rođendana Tomáša Masaryka, *Časopis za suvremenu povijest*, 35(2003) 2, 616.

81 „Pad, odnosno kriza demokracije, bio je neminovan, barem u njezinoj europskoj formi. Za krizu demokracije ne mogu se kriviti isključivo političari, barem ne u Kraljevini SHS, gdje ju je prouzrokovala plemenska, vjerska i gospodarska demagogija. [...] Razvijeniji narodi, poput francuskog ili njemačkog, mogu naći izlaz bez izvanrednih koraka. Mi taj izlaz nismo uspjeli naći. Kod nas se pojavila potreba vanparlamentarnog režima, prouzročena našom *demokracijom* i *parlamentarizmom*. [...] Upravo zato je 6. siječnja toliko gorljivo pozdravljen od svih ljudi. Pri tome se misli na sve ljude. Srbe, Hrvate i Slovence, od seljaka preko bankara do industrijalaca, koji zahvaljuju kralju što je svojim odlučnim činom uveo novi režim i time učinio kraj političkoj anarhiji. Njihovo oduševljenje je najbolji dokaz koliko je bila potreba vanparlamentarnog režima. A političarima, koji se ne mogu prilagoditi današnjoj situaciji, koliko zbog političkog odgoja, toliko zbog vjere u demokraciju kao oblik vladavine, poručuje se da nije bilo drugog izlaza iz situacije, koju su sami uzrokovali.“ Krise demokracije, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 11, 14. III. 1929, 1.

Postavlja se pitanje u kojoj su mjeri te izjave pripadnika češke manjine s jedne strane sumnja u potrebitost novih političkih odnosa i razočaranje u političke vođe, koji su svojim stavovima dozvolili da do toga dođe, a koliko su pak s druge strane opravdanje tih odnosa, u nemogućnosti da se ih izmijene.⁸² Sve dosad navedeno, a posebice „kako razvijenije zemlje rješavaju krizu“ upućuje na ovo drugo. No, zašto bi Česi bili protiv uvođenja šestosiječanjske diktature i čemu taj poluskriveni sarkazam u novinskim napisima, a samim time je li takvo iščitavanje njihovih komentara ispravno, odnosno je li se odnosilo na cjelokupnu češku manjinu ili isključivo na stajališta njezinih predstavnika? Naime, u traženju odgovora na to pitanje treba pretpostaviti da je Česima bilo u interesu podržavati vladajuće krugove ne bi li u suradnji s njima ostvarili svoje manjinske interese. To se prvenstveno odnosi na pitanje državljanstva, koje se, kako smo već napomenuli, tek počelo rješavati, premda su Jugoslavija i Čehoslovačka bile prijateljske i savezničke zemlje još od 1920. godine. No, isto tako mora se uzeti u obzir činjenica da su Česi živjeli na hrvatskom prostoru, dijelom asimilirani u hrvatski korpus te shodno tome nisu mogli biti „politički neosjetljivi“ na pojedine odluke Beograda, koje su sustavno gušile hrvatsku državnu, narodnu i gospodarsku individualnost unutar zajedničke jugoslavenske države. Nije za odbaciti ni mogućnost da im se nakon uvođenja diktature vratio osjećaj nesigurnosti, koji su imali neposredno nakon raspada Austro-Ugarske, kad su se našli u novoj domovini bez ikakvih manjinskih prava i jamstva da će ih steći. Također se ne smije ignorirati niti pretpostavka da su jugoslavenski unitarizam mogli doživjeti kao izravnu prijetnju očuvanju svoje narodne individualnosti u Jugoslaviji. Koja god od tih pretpostavki (ili sve) bila ispravna, činjenica je da se kroz napise vezane uz diktaturu provlače sasvim suprotne teze u odnosu na napise vezane uz ujedinjenje 1918., odnosno izbore za Ustavotvornu skupštinu te da je uredništvo indirektno pokušavalo ukazati čitateljima da do takvog stanja nije nužno trebalo doći.⁸³

Postat ćemo Jugoslaveni ili ćemo ostati ono što jesmo?

Nakon ovih pomalo neočekivanih komentara na račun diktature, politika uredništva ubrzo je krenula drugim smjerom, odnosno onim očekivanim. Svi komentari

82 Među stranačke borbe koristile su se kao glavni povod uvođenja diktature te je i sâm Aleksandar također svu odgovornost prebacivao na stranačke prvake. Tuđman, *Hrvatska.*, sv. 2, 21.

83 Prilikom ujedinjenja 1918. češke manjinske novine bile su ispunjene izjavama kako su pripadnici češke manjine „pod austro-ugarskim bičem bili rušilački žitelji, a sad će biti stvaralački, u čemu češko selo do sada nije zakazalo“, kao i da žele biti „ravnopravni, slobodni građani Jugoslavije“, a ne „stranci ili kolonisti“. Naglašavali su kako vjerno i s ljubavlju podupirati svaku težnju učvršćivanja njihove nove domovine Jugoslavije zalažući se za „cjelovitost i nedjeljivost Kraljevine, za valjanu decentralizaciju, no bez zemaljske autonomije jer Jugoslavija nije država narodnosti“. Državni arhiv Bjelovar (dalje DAB), Česka obec Bjelovar, 1919-1934, Opći spisi, 344, kut. 2; Redakce, Našemu venkovu! Československé listy, br. 1, 10. VII. 1919, 2; Československé listy, br. 29, 3. IX. 1920, 1.

po pitanju diktature bili su i više nego pozitivni, dok je u novinskim člancima bilo primjetno izbjegavanje bilo kakvog oblika komentiranja ili donošenja suda o unutrašnjopolitičkoj situaciji. Većinom su bili prenošeni politički komentari stranih tiskovina, prvenstveno onih iz Čehoslovačke Republike. Ukoliko uzmemo vremensko razdoblje komentara uredništva čeških novina na račun diktature, možemo zaključiti da su bili pisani u razdoblju od pola godine, odnosno do lipnja 1929. nakon čega su utihnuli. Prema tome, vrlo je izgledno da su nositelji diktature prodrli na (češko) selo tijekom ljeta 1929. godine, nakon što su „zavladali“ u gradskim središtima i obračunali se s protivnicima.⁸⁴

Tako se ni o vladi generala Petra Živkovića, koja je provodila politiku unitarizma i centralizma, češke novine nisu izravno izjašnjavale. Preuzele su komentar praških novina Československá Republika, koje su se pak osvrnule na polugodišnji izvještaj Živkovićeve vlade, koja je „pokazala sliku promjena jugoslavenskog života *pod diktaturom*“ te donijele sažetak osnovnog djelovanja vlade pri ostvarivanju „unutrašnjega jugoslavenskog jedinstva“. Československá Republika istaknula je kako je vlada sve snage usmjerila na uklanjanje uzroka, koji su doveli do mučnoga unutrašnjopolitičkog rascjepa zaključivši kako je u svom naumu uspjela jer i „javnost, umirena smjenom vlasti, iskreno ocjenjuje vladin program i rezultate, koje je dosad postigla“.⁸⁵

Uredništvo je naredna tri mjeseca uspješno odolijevalo političkim komentarima. Ponovno se oglasilo tek nakon proglašenja *Zakona o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja* 3. listopada 1929. kojim je izmijenjen naziv države u Kraljevina Jugoslavija, a u skladu s novim režimom izvršena nova upravno-teritorijalnom podjela države na banovine.⁸⁶ *Jugoslavští Čechoslováci* su istaknuli da je promjena

84 Šestosiječanjska diktatura bila je obilježena provođenjem terora i nasilja. Iako je prvenstveno bila usmjerena protiv članova Komunističke partije Jugoslavije (koji su djelovali ilegalno 1921. nakon donošenja Zakona o zaštiti države), mnogi stranački prvaci bili su uhićeni ili su emigrirali. Tako je Svetozar Pribičević bio uhićen 21. svibnja 1929. i interniran u selo Brus i Državnu bolnicu u Beogradu (do 1931.), Vladko Maček 21. prosinca 1921. a tijekom svibnja i lipnja 1930. vodio se sudski proces protiv prvaka HSS-a Josipa Predavca, ubijenog 1933. Veliki broj hrvatskih stranačkih prvaka otišao je u emigraciju u prvoj polovini 1929. Ante Pavelić emigrirao je 17. siječnja 1929. (a 17. srpnja u odsutnosti osuđen je na smrt), predstavnici HSS-a Juraj Krnjević i August Košutić emigrirali su u kolovozu 1929. te su proveli političku akciju u krugovima Francuske, Velike Britanije i Njemačke, za dobivanje potpore hrvatskome nacionalnom pokretu, a Milan Šufflay preminuo je 19. veljače 1931. u Zagrebu od posljedica atentata, što je izazvalo protest dijela svjetske javnosti. Tuđman, *Hrvatska...*, sv. 2, 30-31, 40-50, 53; Kujundžić i Dizdar, *Hrvatska borba za opstojnost*, 26.

85 Účtování jihoslovanské vlády, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 30, 25. VII. 1929, 1.

86 Proglašenjem *Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja* kralj Aleksandar je 3. listopada 1929. Kraljevinu SHS preimenovao u Kraljevina Jugoslavija i podijelio ju na 9 banovina. Čulinović, *Državopravna historija*, sv. 2, 291. Banovine su bile: Dravska sa sjedištem u Ljubljani, Savska sa sjedištem u Zagrebu, Vrbaska sa sjedištem u Banja Luci, Primorska sa sjedištem u Splitu, Drinska sa sjedištem u Sarajevu, Zetska sa sjedištem u Cetinju, Dunavska sa sjedištem u Novom Sadu, Moravska sa sjedištem u Nišu, Vardarska sa sjedištem u Skoplju. Grad Beograd sa Zemunom i Pančevom činio je posebnu upravnu cjelinu, a Česi su bili uglavnom u Savskoj i Primorskoj

naziva države i podjela na nova upravna područja „iznenadila cijelu Jugoslaviju“,⁸⁷ upravo time što je najbolji pokazatelj nacionalnog i upravnog jedinstva države. Podjelu države na 9 banovina, umjesto dotadašnjih 33 oblasti, uredništvo je nazvalo „dobrim potezom“ jer se prilikom određivanja njihovih granica držalo prirodnih umjesto povijesnih granica te se vodilo računa da one budu i gospodarske cjeline, koje su svoja imena dobile prema glavnim rijekama, koje njima protječu.⁸⁸ Osim službene obavijesti o promjeni naziva države i podjeli na banovine, ovaj je članak izvrstan pokazatelj promjena stavova češke manjine prema diktaturi. Iz njega ne samo da je vidljivo kako se diktatura odrazila na sve slojeve društva, već i koliko joj je trebalo vremena da iz većih gradskih središta prodre na selo te dokine bilo kakve oblike otpora, odnosno kritike kraljeva diktatorskog režima.

Naime, pisanje čeških novina u promatranom razdoblju drastično se razlikuje od članaka u prvoj polovini 1929. godine. Česima svojstven sarkazam povukao se pred diktaturom te su *Jugoslavští Čechoslováci* sve više počeli podsjećati na standardne „slatkorječive“ režimske novine. U skladu s tim objavili su da je *Zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja* u javnosti povoljno primljen te da je na brojnim mjestima čak došlo do radosnog očitovanja stanovništva.⁸⁹ Ustvrdili su kako čak i iz inozemstva pristižu vijesti o tome da je zakon dokaz konsolidacije države te „neovisno radi li se o prijateljskim ili neprijateljskim državama, ne taje svoje divljenje nad mudrim i pažljivim vladanjem kralja Aleksandra, koji postupno, korak po korak, ostvaruje davne snove hrvatskih i srpskih velikana o jedinstvenoj i snažnoj Jugoslaviji. Tim činom dokinut je desetogodišnji boj i rasprave o jugoslavenskom jedinstvu. Pristašama i zastupnicima jugoslavenskog jedinstva dana je potvrda da se ideja za koju su se borili počinje ostvarivati.“ Zaključili su da taj čin „simbolički naznačuje jedinstvo i bratstvo svih južnih Slavena“, a da je kralj Aleksandar

banovini. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 296; *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 233, 5. X. 1929, 1; Petranović i Zečević, *Jugoslavenski federalizam*, sv. 1, 302; Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 108-109; Pelikán i Tejchman, *Dějiny Jugoslávie*, 15. Tom podjelom Savska banovina ostala je bez velikog dijela Srijemske županije, odnosno priključeni su joj samo kotarevi Vinkovci, Vukovar i Županja. Ivica Šute, Demografske promjene u Slavoniji između dva svjetska rata (1918.-1941.), *Zlatna dolina*, 5(1999) 1, 158.

87 Království Jugoslavie, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 41, 10. X. 1929, 41, 1.

88 Prema Zakonu trudilo se koliko je god moguće izbrisati kontinuitet povijesnih i nacionalnih pokrajina te stvoriti nove upravno-administrativne jedinice, koje će više odgovarati centralističkim tendencijama. Čulinović, *Državnopravna historija*, sv. 2, 291; Matković, *Povijest Jugoslavije*, 177. Članak u novinama *Jugoslavští Čechoslováci* identičan je službenom obrazloženju Zakona predsjednika vlade Petra Živkovića (osim što je uredništvo novina *Jugoslavští Čechoslováci* pomiješalo sjedišta Dravske i Savske banovine). Království Jugoslavie, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 41, 10. X. 1929, 1; Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 296.

89 Uredništvo čeških novina *Zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja* tumačilo je kao dva zakona.

„izdavanjem znamenitoga manifesta 6. siječnja, bio svjestan svoje zadaće, koja je puna nesvakidašnje energije, razuma i poštenja“.⁹⁰

Istodobno se kao nova poteškoća nositeljima češke samosvijesti, odnosno predstavnicima čeških društava, koji su istodobno sudjelovali u uređivačkoj politici manjinskih novina, u Kraljevini Jugoslaviji pojavilo pitanje očuvanja narodne individualnosti njihovih sunarodnjaka izložene snažnoj jugoslavenskoj unitarističkoj ideologiji. Na temelju pisanja češkoga tiska može se i više nego jasno pretpostaviti da su novi politički odnosi izazvali zbunjenost u pretežno seoskom češkom stanovništvu u Jugoslaviji, što zapravo niti ne čudi. Osim preuređenja jugoslavenske države, pripadnici češke manjine u isto su vrijeme bili suočeni s problemima, koji su im se činili egzistencijalnim. Naime, kako smo već naveli, neposredno prije uvođenja diktature, 21. listopada 1928. bio je donesen *Zakon o državljanstvu*.⁹¹ Velik broj pripadnika češke manjine nije imao riješeno pitanje državljanstva te iako je Čehoslovački savez kao krovna organizacija češke i slovačke manjine pozvao sve pripadnike češke manjine da predaju zahtjeve za stjecanjem državljanstva, to je učinio samo manji broj zbunjen dokazima, koje su morali priložiti.⁹² „Slaveni, po rodu i jeziku“, koji su to učinili do 1. XI. 1928. smatrali su se državljanima (čl. 53, točka 5, odnosno 6. Zakona o državljanstvu), jedino su morali to dokazati do 31. X. 1929.⁹³

90 Kralovství Jugoslavie, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 41, 10. X. 1929, 1. U skladu s tim objavljena je izjava ministra financija Slavka Švrljuge, koji je istaknuo da je promjenom naziva države i reorganizacijom upravnih oblasti „ispunjen ilirski san i želje našega biskupa Strossmayera“ i „ostvarila se velika jugoslavenska ideja“. Napomenuo je da se kraljevom odlukom vratila drevna banska čast i podjela na banovine. Kralovství Jugoslavie. Ministr Švrljuga o novém rozdělení Jugoslavie, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 42, 17. X. 1929, 1.

91 Pirkmajer, *Zakon o državljanstvu*.

92 Vojta Režný, kao tajnik Saveza, svu je krivnju za gotovo neznatan odaziv prebacio na češka društva, koja se nisu dovoljno angažirala oko tumačenja propisa za stjecanje državljanstva pripadnicima manjine, optužujući ih kako ne obavljaju svoj posao, čak ni kad se od njih očekuje minimalni društveni i socijalni angažman. Iako nije osporio činjenicu da se angažiraju oko društvenih pitanja, poput brige oko mjesnih škola, knjižnica i sl, bio je mišljenja da se previše gube u forsiranju zajedničkoga društvenog života, što ih je dosad dovelo samo do toga da ih se doživljava kao puke disciplinirane organizacijske jedinice češke manjine u Kraljevini SHS. –ž-, Stydět se musíme, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 20, 16. V. 1929, 1.

93 DAB, Češka obec Bjelovar, 1919-1934, Opći spisi, 344, kut. 2. Među prvim pripadnicima češke manjine, koji su zatražili jugoslavensko državljanstvo našao se 27. listopada 1928. Martin Mlátílik, zemljoradnik iz Gornjih Sredica, koji u ime „svoje zakonite supruge Marije Mlatilik, rođene Mazuh [...] i u ime svoje djece [...] izjaviti, da želimo da na dan stupanja na snagu toga zakona smatramo državljanima Kraljevine SHS. Potrebna dokazala, napose Uvjerjenje da sam Slaven po rodu i jeziku i da boravim na teritoriju Kraljevine SHS potrebno vrijeme, podnijeti-ću na osnovu druge alineje točke 10.53 spomenutog Zakona u predviđenom roku od godinu dana, nakon njegova stupanja na snagu...“. Kao dokaz morali su pribaviti usmenu ili pismenu potvrdu o državljanstvu od kotarskog načelnika, priložiti osobne dokumente, uvjerenje o narodnosti, dokaz da je molba podnijeta prije 1. XI. 1928. te dokaz o prebivalištu na teritoriju Kraljevine SHS. Općinsko poglavstvo trebalo im je potvrditi da su Česi, odnosno Slovaci po narodnosti, da se u njihovoj kući pretežno govori češki ili slovački te da žive u Kraljevini SHS više od pet godina (ne nužno u istoj

Poseban je problem predstavljalo to što su prema čl. 12 *Zakona o državljanstvu* strani državljani mogli dobiti jugoslavensko državljanstvo ukoliko su se odrekli svoga dotadašnjeg državljanstva, što je dio pripadnika češke manjine i učinio. No, kako su morali tražiti otpust iz čehoslovačkog državljanstva, čehoslovačko je veleposlanstvo u Kraljevini SHS upozoravalo da će se čehoslovačkim državljaninom i dalje smatrati svatko tko je dobio jugoslavensko državljanstvo, toliko dugo dok ne dobije otpust iz čehoslovačkog državljanstva, a dotada će biti obvezatan ispunjavati sve uvjete propisane *Zakonom o državljanstvu*, što je uključivalo i vojnu obvezu.⁹⁴ Da bi se čehoslovački državljani, koji su zatražili jugoslavensko državljanstvo pošteđjeli neugodnosti, čehoslovačko je veleposlanstvo molilo popis svih onih kojima je bilo dodijeljeno jugoslavensko državljanstvo te da oni, koji još nisu zatražili otpust iz čehoslovačkog državljanstva, to zatraže u veleposlanstvu.⁹⁵ Valja naglasiti kako je jugoslavenski *Zakon o državljanstvu* iz 1928. u obzir uzeo i status žena. Naime, čl. 10 je propisao da strana državljanka preudana za jugoslavenskog državljana, dobiva i njegovo državljanstvo, odnosno gubi svoje ukoliko zemlja iz koje dolazi to dozvoljava. Ta točka je bila vrlo bitna za pripadnice češke manjine, jer je prema češkom zakonu o državljanstvu žena stjecala državljanstvo udajom. Istodobno je bilo propisano da žena u slučaju rastave, preudaje ili ukoliko postane udovica, gubi državljanstvo. Kako je očigledno bio velik broj pripadnica češke manjine s češkim državljanstvom, udanih za jugoslavenske državljane, ta točka zakona, riješena u skladu s modernim zakonodavstvom, koje ženi daje mogućnost izbora, bila je posebno pozdravljena.⁹⁶

Dodatnoj zbunjenosti znatno su doprinijele i njihove jedine novine *Jugoslavští Čechoslováci*, koje su, čitateljima u fazi rješavanja državljanstva, još dodatno sugerirale kakav odnos trebaju imati prema državi u kojoj žive. Tako su u uvodniku iz 1931. godine detaljno objasnili razliku između pojma narodnosti i državljanstva smatrajući kako se među pripadnicima češke manjine javlja misao „tko ostane dobar Čeh, bit će loš jugoslavenski državljanin“.⁹⁷ Naravno, postoji više nego

općini). ž-, Jako je to s § 53. nového zákona o státním občanství, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 25, 20. VI. 1929, 3.

94 Ujedno je 26. XI. 1929. između Kraljevine Jugoslavije i Čehoslovačke Republike sklopljen „Pravilnik o uposlenju stranih radnika“, koji je, kako pišu *Jugoslavští Čechoslováci*, čehoslovačkim državljanima maksimalno izašao u susret pri dobivanju radne dozvole. Ing. M. Kvapil, Dovolení k práci, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 6, 5. II. 1931, 3. Pozivaju se svi čehoslovački državljani da se jave područnom inspektoratu rada radi dobivanja „potvrde slobodnog zapošljavanja na području Kraljevine Jugoslavije“. To se ne odnosi na radnike, koji su se zaposlili nakon 26. XI. 1929, kao ni na one, koji su bili zaposleni prije 14. I. 1921, niti one koji su dobili radnu dozvolu prema čl. 7 Pravilnika o zapošljavanju stranih državljana. Oznámení. Nové přihlášování dělníků-občanů ČSR. *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 7, 12. II. 1931, 2.

95 *Službení list Vrbaske banovine*, br. 11, 11. II. 1929, 2.

96 Ing. M. Kl., Státní příslušnost žen provdaných cizí statní příslušníky, *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 9, 27. II. 1930, 4.

97 Postat čemo Jugoslaveni ili čemo ostati ono što jesmo? / Čechoslovaci? Zůstaneme Čechoslováci? *Jugoslavští Čechoslováci*, br. 17, 23. IV. 1931, 1.

opravdana sumnja da se ta strepnja nije javila samoinicijativno, već je imputirana „odozgo“ jer opstojnost češke manjine, premda ne pretjerano brojne, nije odgovarala unitarističkim tendencijama. Naime, velik broj pripadnika češke manjine nije se usuđivao upisivati djecu u češke škole, a pogotovo izjašnjavati kao Česi ne želeći da itko posumnja kako su loši državljani ili su protiv države. Možemo tek pretpostaviti u kojoj je mjeri diktatura utjecala na (ne)pohađanje čeških škola, s obzirom da su češke manjinske novine bile primorane upozoravati da je pohađanje i održavanje škola ne samo pravo, već i moralna obveza Čeha, koji su istodobno jugoslavenski državljani, a škole su te, koje obučavaju dobre državljane, zemljoradnike, umjetnike i trgovce. Istodobno, pripadnici manjine bili su upozoravani kako njihova manjinska djelatnost nije protupravna i nemaju se razloga ustručavati tražiti ono na što imaju pravo. Očigledno je i samo uredništvo bilo iznenađeno novonastalom situacijom i reakcijama manjine ili bolje rečeno nije očekivalo takvo djelovanje diktature na terenu, posebice prodor do ruralnih sredina. Naravno, sigurno je i domaće stanovništvo u prostorima naseljenim Česima imalo velik utjecaj na stavove manjine, s obzirom da se uredništvo potužilo na „raskol između nas i Jugoslavena, umjesto podupiranja uzajamne suradnje“, stoga su pripadnike manjine upozorili da „ne zaborave i ne stide se da su Česi [...] jer je najgore biti otpadnik“, dok su Jugoslaveni bili zamoljeni „da ih ne gledaju kao suparnike, već kao iskrenu podršku za dobrobit države“,“⁹⁸ naglašavajući da bi „svaka država željela ostvariti jezično i narodno jedinstvo, no niti jedna to nije uspjela ostvariti te danas nema niti jedne jedine države, u kojoj nema pripadnike drugog naroda.“⁹⁹

Pod pritiskom nastavka unutarnjopolitičke krize te službenih krugova savezničkih zemalja odustalo se od otvorene diktature te su započele pripreme „za napuštanje diktature i restauracije ustavnog i parlamentarnog života“.¹⁰⁰ Niti tjedan dana prije donošenja Oktroiranoga ustava, novine *Jugoslávští Čechoslováci* (napokon) su otvoreno iznijele što sve zamjeraju vlasti, ali i samoj češkoj manjini te kakve promjene očekuju u budućnosti. Kao najvažnije istaknuto je školsko pitanje, odnosno problem otvaranja škola i nastavnog jezika. Naime, na srednjim školama u Savskoj i Primorskoj banovini nije se poučavao češki jezik, dok se s druge strane po brojnim gimnazijama u Čehoslovačkoj Republici poučavao srpsko-hrvatski. U kritici su navedene brojne tajne prijave protiv pripadnika češke manjine, u kojima su „korištenje matinskoga jezika, isticanje narodnosti i rad za narod smatrani krivnjom“. Krivcima su proglašeni kako dotadašnja vlast, tako i pripadnici manjine, koji se ne znaju izboriti za svoja prava već gotovo zahvaljuju na uzvike „Pemac dotepenac“. Vladajućim strukturama poručili su: „Boli ponašanje naše braće, koja ne daju i odbijaju ono što nam pripada.“ No, „još više boli, što naši vlastiti ljudi sami sebe izdaju“ žele ostaviti

98 -o-, *Co chceme, Jugoslávští Čechoslováci*, br. 2, 8. I. 1931, 1.

99 *Sčítání lidu, Jugoslávští Čechoslováci*, br. 9, 26. II. 1931, 1.

100 *Tuđman, Hrvatska...*, sv. 2, 64.

dojam časnih i poslušnih, pri čemu zaboravljaju da se moraju držati zajedničkoga čehoslovačkog stajališta, jer ono ne znači bijeg od sadašnje države.¹⁰¹

U takvom ozračju, punom nezadovoljstva manjinskim statusom i međusobnoga nepovjerenja među manjinom, 3. rujna 1931. bio je donesen Oktroirani ustav. U proglasu kralja Aleksandra bilo je objavljeno da je uvođenje diktature 6. siječnja 1929. bio nužan potez za očuvanje državnog jedinstva i cjelovitosti, koju je narod podržao, čime su se u „kratkome vremenu ostvarili važni zadaci i postavljene čvrste osnove zdravoga državnog života“. Nakon što se dosegla potrebna razina političke i narodne svijesti, kralj je odlučio „dosadašnji rad i izvođenje narodne i državne politike postaviti na šire osnove neposredne narodne suradnje“ te s „vjerom u Boga i sretnu budućnost Kraljevine Jugoslavije, daje Ustav Kraljevine Jugoslavije“.¹⁰² Ustav je trebao značiti prijelaz s režima šestosiječanjske diktature na ustavnu monarhiju s dinastijom Karađorđević na čelu. Njime je bio uveden dvodomni predstavnički sustav: Narodna skupština i Senat.¹⁰³ Donošenje Ustava značilo je prestanak otvorene diktature, no ne i raskid s apsolutizmom jer je, neovisno o trodiobi vlasti, najviši organ vlasti bio kralj kao „zatočnik narodnog jedinstva i državne celine“, čija je „ličnost bila neprikosnovena“ te mu se „ne može ništa u odgovornost staviti, niti kralj ne može biti tužen“.¹⁰⁴ Iako su Česi u načelu pozdravili ustav „dan manifestom, u glavnim točkama identičan zapadnoeuropskim ustavima“, nisu bili toliko zainteresirani za njegove karakteristike, koliko za odredbe, koje su se ticale manjinskih škola i društava.¹⁰⁵ Radilo se o točkama 16 i 13. Prema točki 16, osim državnih škola bilo je dozvoljeno otvarati i privatne škole, dok je točkom 13 građanima bilo dozvoljeno pravo udruživanja, zbora i dogovora u granicama zakona.¹⁰⁶ Također su na skupštinskim izborima 1931. godine na vladinoj listi kao zamjenici kandidata bili istaknuti Slovaci Michal Macák i Michal Rúžek te Čeh Adolf Klubička. Stoga Česi nisu skrivali oduševljenje pobjedom vladine liste jer iz manjinske perspektive imali su sve razloge za zadovoljstvo. Vidovdanskim ustavom 1920-ih godina dobili

101 Co nás bolí, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 35, 27. VIII. 1935, 1.

102 Manifest J. V. krále, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 37, 10. IX. 1931, 1-2; *Ustavi i vlade Kneževine Srbije, Kraljevine Srbije, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije (1835-1941)* (prir. Dušan Mrdenović), Beograd 1988, 247-265; Macan, *Hrvatska povijest*, 205; Kujundžić i Dizdar, *Hrvatska borba za opstojnost*, 25-26; Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 104; Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe*, sv. 2, 121; Pelikán i Teichman, *Dějiny Jugoslávie*, 16; Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 96-97; *Povijest Hrvata*, 62.

103 Narodna skupština birala je izborno tijelo na četiri godine, dok polovinu članova Senata birao kralj, a drugu polovinu izborno tijelo na šest godina. Pasivno pravo biranja u Senat imao je svaki građanin iznad 40 godina starosti, a za Narodnu skupštinu iznad 30 godina, dok je aktivno biračko pravo imao svaki građanin iznad 21 godine starosti.

104 Članak 29. i 35. ustava. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 305-306.

105 Manifest J. V. krále, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 37, 10. IX. 1931, 1-2.

106 „Točkom 13. ustava nije bilo dozvoljeno udruživanje na vjerskoj ili plemenskoj ili regionalnoj osnovi u partijsko-političke svrhe, kao ni u svrhe fizičkog vaspitanja.“ Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 304.

su pravo osnivanja manjinskih škola, a u novim okolnostima 1930-ih Oktroiranim im je ustavom bilo dozvoljeno otvaranje privatnih škola i osnivanje društava, te su dobili mogućnost da putem izbora dobiju svog predstavnika u Narodnoj skupštini, što je za manjinu u unitarističkoj državi predstavljalo uspjeh.

Zaključak

Pripadnici češke manjine nisu imali prilike, a ni potrebe politički se angažirati u Kraljevini SHS sve do trenutka kada je člankom 9. izbornog zakona o biranju poslanika za Ustavotvornu skupštinu državljanstvo bilo priznato svim osobama koje su se do trenutka sastavljanja biračkih spiskova trajno nastanile u nekoj od općina Kraljevine SHS ukoliko su po plemenu i jeziku Slaveni. To je omogućilo sudjelovanje na izborima svim trajno nastanjenim pripadnicima češke manjine i 1920. godine potaknulo osnivanje ČNSS, koja je trebala omogućiti dobivanje i trajno ostvarivanje manjinskih prava. Postojanje stranke, kao svojevrsnog zaleđa dalo je snagu i potporu za obračun sa svima, koji nisu zastupali ideje unitarizma i centralizma, koje je zastupalo tadašnje češko vodstvo, predvođeno novinama Československé listy.

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu ČNSS nije ostvarila željeno zastupničko mjesto, ali niti očekivani odaziv birača te su rezultati izbora pokazali da program jugoslavenskog unitarizma i centralizma ne zadovoljava većinu češke seoske manjine, koja je bila zainteresirana isključivo za gospodarski napredak i ostvarivanje najnužnijih političkih prava. Pri tome su napadi na Stjepana Radića i HRSS doveli do gubitka pretplatnika i skorog gašenja novina, čime se postupno iz javnog života izgubio i ČNSS, a time i zanimanje češke manjine za zbivanja u visokoj politici. Stoga ne čudi da se nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu i gašenja novina Československé listy svaki daljnji pokušaj političke agitacije među češkom manjinom, kao što je vidljivo iz primjera *Hlasa*, pokazao neostvarivim.

Iz konkurentskog odnosa novina *Hlas* i *Jugoslávští Čechoslováci* vidljiv je sukob stajališta među samom manjinom, odnosno njihovim predstavnicima i očigledno raslojavanje na relaciji grad–selo i to ne samo po pitanju (ne)političkih stavova, već i osnovnih manjinskih interesa (primjerice cijena pretplate novina). Dok je uredništvo *Hlasa*, nimalo poučeno lošim iskustvima svojih prethodnika nastavilo s propagiranjem centralističke i unitarističke politike bez jasnih uređivačkih ciljeva i načina kako se približiti čitateljima, upravo su ti isti čitatelji bili željni voditi svoj manjinski život daleko od paske vladajućeg režima. Dok se s jedne strane *Hlas* obračunavao s tada već „imaginarnim“ političkim protivnicima, s obzirom da Česi tada više nisu imali političku stranku, *Jugoslávští Čechoslováci* su se bavili osnivanjem društava i škola, svojom uređivačkom politikom uspješno obuhvaćajući stvarne aspekte manjinskoga života, što im je zajamčilo gotovo dvadeset godina kontinuiranog izlaženja. Također su upravo *Jugoslávští Čechoslováci*, kao novine koje su izlazile na terenu

naseljenom stvarnim pripadnicima manjine, tim istim pripadnicima poslužile kao oslonac i vodilja u njihovoj konsolidaciji i iskazivanju manjinskih potreba. Naravno, uredništvo lista je bilo svjesno da bi svako politiziranje odbilo pripadnike manjine od lista, ali i da češka manjina nakon propasti ČNSS na izborima za Ustavotvornu skupštinu nema mogućnosti za daljnje političke iskorake. Iz tog se razloga list u prvom razdoblju svog izlaženja držao izrazito apolitično, suzdržavajući se čak od komentiranja skupštinskih izbora 1923. i 1925. na kojima je HRSS osvojio veliki broj mandata. Tu apolitičnost možemo istodobno tumačiti i kao želju za nezamjeranjem vladajućim političkim krugovima, posebice jer je list pred skupštinske izbore 1927. pokušavao odvratiti pripadnike manjine od glasanja za HSS i SDS od izlikom kako te stranke ne ispunjavaju manjinske zahtjeve. Iz toga možemo iščitati nesrazmjer između stvarnih stajališta pripadnika češke manjine u Hrvatskoj, koji su podržavali politiku HSS-a, i politike uredništva čeških novina, koji se, smatrajući se reprezentivnim predstavnicima manjinske zajednice i slijedeći politiku Čehoslovačkoga saveza, koja je pak uvelike ovisila o vladajućim krugovima, odlučilo se za pragmatičniju opciju – oportunizam!

Vodstvo češke manjine bilo je svjesno da je to najsigurniji put kojim jedna manjina može poći kako bi njezini zahtjevi bili ispunjeni, odnosno bilo je spremno odreći se interesa većine njezinih pripadnika ne bi li (viši) ciljevi, koje su zacrtali kao ključne za poboljšanje položaja manjinske zajednice bili u cijelosti ispunjeni. Možemo se samo priuipitati koliko su na negativnu propagandu spram HSS-a utjecali vladajući krugovi ili Čehoslovački savez, kao krovna organizacija češke i slovačke manjine, koja je tada imala sjedište u Beogradu ili pak vladajući preko Saveza, što je najlogičnije jer su novine *Jugoslavští Čechoslováci* od 1925. bile organ Saveza za češku manjinu. Realno, pred predstavnicima manjine bez riješenog pitanja državljanstva u državi čiji im ustav jamči pravo na manjinsko školstvo, izbor i nije bio toliko težak. Neovisno o kalkulacijama, iz posljednjih pozdrava Stjepanu Radiću objavljenim u češkim novinama opravdano možemo zaključiti kako pripadnici češke manjine na terenu nisu dijelili stavove nametane od svojih predstavnika prema političkom (ne) opredjeljivanju, već im je bila bliža politika HSS-a te su doista svoje nade polagali u Radića i opravdano strahovali što će im budućnost donijeti, a taj su osjećaj dijelili s domicilnim stanovništvom.

Iako je češka manjina od 1921. godine vodila oportunističku politiku, koju je s jedne strane karakteriziralo javno iskazivanje lojalnosti jugoslavenskim vladajućim krugovima, a s druge strane želja za nezamjeranjem domaćem (hrvatskom) stanovništvu, sumnju u njihov slijepu lojalnost probudili su komentari po pitanju diktature u novinama *Jugoslavští Čechoslováci*. Postavlja se pitanje u kojoj su mjeri te izjave pripadnika češke manjine s jedne strane sumnja u potrebitost novih političkih odnosa, a s druge strane opravdavanje novih političkih odnosa, zbog nemogućnosti da se oni izmijene te koliko je tome doprinijelo razočaranje u političke vođe, koji su svojim stavovima dozvolili da do toga dođe (sjetimo se sličnih komentara po pitanju Radića).

Ponovno se vraćamo na „rastrganost“ češke manjine, između podržavanja vladajućih krugove ne bi li u suradnji s njima ostvarili svoje manjinske interese i potrebe nezamjeranja domaćem stanovništvu. Pretpostavljamo kako se uvođenjem diktature (oportunistički) stavovi češke manjine nisu drastično promijenili već su sarkastičnim komentarima pokušali steći naklonost hrvatskoga stanovništva i svojih pripadnika koji su podržavali HSS. Naime, ne smijemo zanemariti činjenicu da su Česi bili asimilirani u hrvatski korpus te shodno tome nisu mogli biti „politički neosjetljivi“ na pojedine odluke Beograda, koje su sustavno gušile hrvatsku državnu, narodnu i gospodarsku individualnost unutar zajedničke jugoslavenske države.

Tome u prilog ide činjenica da je i sâm HSS pozdravio kraljev akt jer je velika većina hrvatske javnosti bila mišljenja kako je ukidanjem ustava nestala zapreka rješavanja hrvatskoga pitanja, odnosno da je diktatura samo privremeno stanje nakon kojeg će se otvoriti mogućnost njegova rješavanja, a time stabilizirati situacija u državi, a sve državne promjene odrazile bi se i na status manjine. U skladu s tim, ne smijemo odbaciti niti mogućnost da im se nakon uvođenja diktature vratio osjećaj nesigurnosti, koji možemo usporediti s osjećajem koji su imali neposredno nakon raspada Austro-Ugarske, kad su se našli u novoj domovini bez ikakvih manjinskih prava i jamstva da će ih steći. Također ne bismo smjeli zanemariti pretpostavku da su jugoslavenski unitarizam mogli doživjeti kao izravnu prijetnju očuvanju svoje narodne individualnosti. Koja god od tih pretpostavki (ili sve) bila ispravna, činjenica je da se kroz napise vezane uz diktaturu provlače sasvim suprotne teze u odnosu na napise vezane uz ujedinjenje 1918., odnosno izbore za Ustavotvornu skupštinu, te da uredništvo indirektno pokušava ukazati čitateljima da do takvog stanja nije nužno trebalo doći, u čemu im je pomanjkanje čeških cenzora i ne prevelika pozornost za češki tisak dalo određen „vjetar u leđa“.

Uzevši u obzir vremensko razdoblje komentara uredništva čeških novina na račun diktature, možemo zaključiti da su bili pisani u razdoblju do lipnja 1929. nakon čega su utihnuli. Prema tome, možemo pretpostaviti da su nositelji diktature prodrli na (češko) selo tijekom ljeta 1929. godine, nakon što su „zavladali“ u gradskim središtima i obračunali se s protivnicima. Česima svojstven sarkazam povukao se pred diktaturom te su *Jugoslavští Čechoslováci* sve više počeli podsjećati na klasične „slatkorječive“ režimske novine. Nove prilike u političkom i javnom životu pojačane osjećajem političke podvojenosti i potrebom za prilagođavanjem svim stranama izazvale su osjećaj strepnje i zbunjenosti među pretežno seoskom češkom stanovništvu, čemu su pridonijeli i već spomenuti sarkastični komentari u tada jedinim češkim novinama *Jugoslavští Čechoslováci*. Zaključujemo da se ta strepnja nije javila samoinicijativno, već je bila imputirana „odozgo“ jer opstojnost češke manjine nije odgovarala unitarističkim tendencijama, ali i domaćem stanovništvu u prostorima naseljenim Česima, koje je imalo velik utjecaj na stavove manjine, s obzirom da se manjina tužila na „raskol između nas i Jugoslavena, umjesto podupiranja uzajamne suradnje“. Tako se velik broj pripadnika češke manjine nije usuđivao upisivati djecu

u češke škole, a pogotovo izjašnjavati kao Česi ne želeći da itko posumnja kako su loši državljani ili su protiv države, što je svjedočilo o djelovanju diktature na terenu, odnosno o njezinom prodoru do ruralnih sredina. Istodobno su pripadnici češke manjine bili suočeni s problemima, koji su im se činili egzistencijalnim – uzimanje jugoslavenskoga državljanstva i odricanje od čehoslovačkoga dok im češko vodstvo uporno objašnjavalo razliku između narodnosti i državljanstva, napominjući kako se može biti dobar Čeh i dobar jugoslavenski državljani.

U konačnici je oportunistička politika donijela mnogo više koristi od agresivne političke propagande ČNSS jer je urodila plodom te dovela do ispunjenja manjinskih zahtjeva. Vidovdanskim ustavom 1921. dobili su pravo osnivanja manjinskih škola, dok im je Oktroiranim ustavom 1931. bilo dozvoljeno otvaranje privatnih škola i osnivanje društava. Uz to, izborima 1931. dobili su mogućnost stjecanja predstavnika u Narodnoj skupštini, što je za manjinu u unitarističkoj državi predstavljalo uspjeh. Upravo je stoga primjer češke manjine u razdoblju između donošenja Vidovdanskoga i Oktroiranoga ustava (u razdoblju „krize demokracije“ i „vanparlamentarnog režima“) izvrstan pokazatelj djelovanja politike na sve slojeve stanovništva, pri čemu je osobito zanimljivo vidjeti njezin odraz na svim razinama manjinskoga života, posebice na odnos manjine prema većinskom stanovništvu, ali i na međusobne odnose unutar same manjinske zajednice.

SUMMARY

A view from the inside: the Czech minority from the Vidovdan Constitution to the 1931 Constitution

This paper deals with the ten years of history of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, that is, the Kingdom of Yugoslavia, from the proclamation of the Vidovdan Constitution in 1921 to the 1931 Yugoslavian Constitution, from the Czech minority's perspective. We will try to show what its positions were regarding key political events of that period, but also what problems they faced, how they dealt with them and how successful they were. We will also analyze what were the true wishes and needs of the Czech minority, how those wishes and needs were expressed and what was the Czech minority striving for. Using the example of the Czech minority in the period between the Vidovdan Constitution and the 1931 Yugoslavian Constitution, we can look at how a politics affects all classes of a society, as well as in the field, with a special emphasis on all the aspects of a minority's life it affects, especially the relation of the minority towards the majority population, but also relations within the minority community.

Keywords: the Czech minority, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the Kingdom of Yugoslavia, the Vidovdan Constitution, the 1931 Yugoslavian Constitution.